

ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਆਦਮੀ

ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ

ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਦਾ ਜਨਮ 2 ਦਸੰਬਰ, 1920 ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਨੇੜੇ, ਆਪਣੇ ਨਾਨਕੇ ਘਰ, ਬਸੀ ਪਠਾਣਾਂ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸਣ ਨਾਨਕਿਆਂ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰ, ਆਪਣੇ ਦਾਦਕੇ ਪਿੰਡ ਡਡਹੇੜੀ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਿਰਮੌਰ ਲੇਖਕ ਸਨ। ਕਵਿਤਾ, ਨਾਵਲ, ਲੇਖ, ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਤੇ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਲਗਭਗ ਹਰ ਵਿਧਾ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਚਲਾਈ ਹੈ।

ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਇਨਾਮ, ਸੋਵੀਅਤ ਦੇਸ਼ ਨਹਿਰੂ ਇਨਾਮ, ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਯੂ.ਕੇ. (ਲੰਡਨ) ਜਿਹੇ ਚਰਚਿਤ ਇਨਾਮਾਂ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ 1994 ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਆਜੀਵਨ ਫੈਲੋ ਰਹੇ।

ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਆਦਮੀ

ਪੰਜਾਹ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਜੀਉਣੇ ਨੇ ਕੁੱਤੇ ਦੇ ਵੀ ਸੋਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਾਰੀ ਕਦੇ, ਪਰ ਅੱਜ ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਆਦਮੀ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਡੌਰ-ਭੌਰ ਸੀ। ਘਾਬਰਿਆ ਤੇ ਡੈਂਬਰਿਆ।

ਵਿਸਾਖ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਸੀ। ਕਣਕਾਂ ਵੱਢੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਕਮਾਦਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਗੰਢਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ। ਤੜਕੇ ਦੇ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਜੀਉਣੇ ਨੇ ਬਲਦ ਖੋਲ੍ਹੇ ਤੇ ਹੀਸਾਂ ਵਾਲੇ ਖੂਹ ਉਤੇ ਕਮਾਦ ਸਿੰਝਣ ਆ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ਸੀ। ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਇਆ ਸੀ। ਨੱਕੇ ਛੱਡਣ ਵਾਸਤੇ।

ਖੂਹ ਨਿਆਈਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦੀ ਫਿਰਨੀ ਨਾਲ ਹੀ। ਖੂਹ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰ ਹੀ,

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਡੌਰ-ਭੌਰ	: ਘਬਰਾਇਆ, ਬੇਚੈਨ
ਡੈਂਬਰਿਆ	: ਕੁਝ ਵੀ ਸਮਝ ਨਾ ਆਉਣਾ
ਕਮਾਦਾਂ	: ਗੰਨੇ ਦੇ ਖੇਤ
ਸਿੰਝਣ	: ਪਾਣੀ ਦੇਣਾ
ਨੱਕੇ ਛੱਡਣ	: ਪਾਣੀ ਮੋੜਨਾ

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਅੜਬ	: ਜਿੱਦੀ
ਜੋੜਨ	: ਚਲਾਉਣ
ਖਾਲ	: ਖੇਤ 'ਚ ਬਣਾਈ ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਾਲੀ
ਵਿੜਕ	: ਆਵਾਜ਼
ਪਿੰਡਾ	: ਸਰੀਰ
ਛੇੜ ਛੇੜੇਗਾ	: ਸ਼ਰਾਰਤ ਕਰੇਗਾ
ਅੱਖੜ	: ਮਨ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ
ਨਰੋਆ	: ਤਾਕਤਵਰ
ਵਿੱਢ	: ਸਰੀਰ ਦਾ ਫੈਲਾਅ
ਬਾਹਠਾਂ	: 62 ਦਾ ਆਂਕੜਾ
ਕੌੜ	: ਕੌੜੇ (ਅੜਬ) ਸੁਭਾਵ ਵਾਲਾ
ਰੇਬ	: ਭੀੜੀ
ਅੱਗ ਦੀ ਨਾਲ	: ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼
ਦੇਹ	: ਸਰੀਰ
ਹਿੰਡ	: ਜਿੱਦ
ਪਹਿਰੇ	: ਸਮੇਂ
ਹੁਤ	: ਬੇਲ ਜਾਵੇ

ਕੋਈ ਸੌ ਕੁ ਗਜ਼ ਦੇ ਫਰਕ ਨਾਲ, ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਘਰ ਸੀ ਤੇ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਜੋ ਖੂਹ ਦਾ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਸੀ ਤੇ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਅੜਬ ਵੀ, ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਡੰਗਰਾਂ ਲਾਗੇ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ਹੈ। ਜੀਉਣੇ ਹੋਰੀਂ ਖੂਹ ਨਾ ਜੋੜਨ। ਜੇ ਉਹ ਫੇਰ ਵੀ ਜੋੜਨਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆ ਕੇ ਰੋਕੇਗਾ।

ਜੀਉਣਾ ਖੂਹ ਜੋੜਨ ਲੱਗਾ। ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਕਹੀ ਨਾਲ ਖਾਲ ਸੁਆਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਥੋੜ੍ਹਾ-ਥੋੜ੍ਹਾ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰੋਕਣ ਆਵੇਗਾ। ਪਰ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਚੁੱਪ ਸਨ।

ਟਿਕੀ, ਸੁੰਨੀ ਰਾਤ ਸੀ। ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੰਨ ਵੀ ਸਮਝੋ ਖੂਹ ਵੱਲ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹੀਸਾਂ ਵਾਲੇ ਖੂਹ ਉਤੇ ਜਦ ਖੂਹ ਜੁੜਨ ਦੀ ਵਿੜਕ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਜਾਗ ਪਿਆ ਤੇ ਮੰਜੇ ਉਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਉਹ ਖੂਹ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਪਿੰਡਾ ਨੰਗਾ ਸੀ। ਸਿਰ ਤੇ ਪੈਰ ਵੀ ਨੰਗੇ ਸਨ। ਸਿਰਫ਼ ਚਿੱਟੀ ਕੱਛ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਤੇੜ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਚੰਨ-ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ ਸੀ। ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਲੰਘਿਆਂ ਅਜੇ ਤਿੰਨ ਕਿ ਚਾਰ ਦਿਨ ਹੋਏ ਸਨ। ਜੀਉਣੇ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ਼ੱਕ ਤਾਂ ਸੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ। ਉਹ ਸਾਵਧਾਨ ਜਿਹੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਨਾਲੇ ਕੁਝ-ਕੁਝ ਕੰਬਣ ਲੱਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਉਹ ਛੇੜ ਛੇੜੇਗਾ।

ਜੀਉਣੇ ਹੋਰੀਂ ਨਰਮ ਸਨ। ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਅੱਖੜ। ਸਰੀਰ ਦਾ ਵੀ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਆ ਅਤੇ ਤਕੜਾ ਸੀ। ਲੰਮਾ ਕੱਦ, ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਵਿੱਢ, ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਵਰਗਾ ਜੁੱਸਾ। ਕਦੇ, ਕਿਸੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ, ਉਹ ਪਹਿਲਵਾਨ ਵੀ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਹੁਣ ਉਹ ਬੁੱਢਾ ਸੀ—ਸੱਠਾਂ ਬਾਹਠਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ—ਪਰ ਛਾਤੀ ਹੁਣ ਵੀ ਚੌੜੀ ਤੇ ਡੌਲੇ ਮੱਛੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਪੱਟਾਂ ਉਤੇ ਛੱਲੀਆਂ ਤੇ ਪਿੰਜਣੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਨ। ਚਿਹਰਾ ਭਖਦਾ ਲਾਲ ਸੀ। ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਹੱਥ ਤੇ ਪੈਰ।

ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਕੌੜ ਜਾਂ ਲੜਾਕਾ ਨਹੀਂ। ਰੇਬ ਕੱਛ ਪਾਉਂਦਾ ਤੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਪੀਲੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਗੁੰਥੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਟਕਾ ਵੀ ਉਹ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ “ਭਾਈ ਜੀ” ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਸੀ ਤੇ ਨਿਰੀ ਅੱਗ ਦੀ ਨਾਲ ਸੀ। ਹਮੀਂ ਵੀ ਸੀ ਉਹਦੇ ਵਿਚ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਤੇ ਦੇਹ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਵੀ ਅੜ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਹਿੰਡ ਪੁਗਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਹੁੰਦੀ।

ਹੁਣ ਤਾਂ ਫੇਰ ਵੀ ਘੱਟ ਸੀ, ਜੁਆਨੀ ਪਹਿਰੇ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਚਾਹੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਰਜ਼ੀ, ਖੂਹ ਛੁਡਵਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਜੁੜੇ ਬਲਦ ਖੁਲ੍ਹਾਵਾ ਦਿੰਦਾ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੁਤ ਕਰ ਜਾਵੇ। ਸਾਰੇ ਉਸ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸਨ।

ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਜੀਉਣੇ ਦਾ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਖੂਹ ਛੁਡਵਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਜੁੜੇ ਬਲਦ ਖੁਲ੍ਹਾਏ

ਸਨ। ਜੀਉਣਾ ਡਰ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਂਦਾ। ਕੋਈ ਵੀ ਬੋਲਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਛੱਪਾ ਬੈਠਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਦੇਖ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਖਾਲ ਛੱਡ ਕੇ ਖੂਹ ਉਤੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਹੀ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਵੀ ਉਹ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਮਝੇ ਹੋਛ ਸਨ।

ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਤੁਰਦਾ-ਤੁਰਦਾ ਖੂਹ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੀ ਉਹ ਆਖਣ ਲੱਗਾ :

“ਖੂਹ ਨਾ ਚਲਾਇਓ ਬਈ !” ਉਸ ਦਾ ਬੋਲ ਡਾਂਟਵਾਂ ਤੇ ਤੜੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

“ਕਿਉਂ ਨਾ ਚਲਾਈਏ ਖੂਹ ...?” ਜੀਉਣੇ ਹੋਰੀਂ ਆਖਣ ਲੱਗੇ। ਡਰ ਅਤੇ ਘਬਰਾਹਟ ਨਾਲ ਉਹ ਧੱਕ-ਧੱਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

“ਬਸ, ਮੈਂ ਥੋਨੂੰ ਕਹਿ 'ਤਾ। ਖੂਹ ਨਾ ਚਲਾਇਓ ਅੱਜ। ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਵਾਰੀ ਐ।”

“ਥੋਡੀ ਬਾਰੀ ਕਿਥੇ ਹੈ ! ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਬਾਰੀ ਐ !”

“ਬਸ, ਮੈਂ ਥੋਨੂੰ ਕਹਿ 'ਤਾ। ਖੂਹ ਨਾ ਚਲਾਇਓ।”

“ਆ ਗਿਆ ਇਹ ਨਾਢੂ ਖਾਂ ...” ਜੀਉਣੇ ਹੋਰੀਂ ਬੁੜਬੁੜਾਏ।

ਬਲਦ ਜੁੜੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਤਦੇ ਬਲਦ ਹੱਕਣ ਲਈ ਜੀਉਣੇ ਨੇ ਟਿਚਕਾਰੀ ਮਾਰੀ।

ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਬਲਦਾਂ ਅੱਗੇ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਛਾਤੀ ਤਾਣ ਖਲੋ ਗਿਆ : “ਚਲਾਓ ਕਿਵੇਂ ਚਲਾਉਣੇ ਓ !” ਉਸ ਨੇ ਰਾਹ ਰੋਕ ਲਿਆ।

ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ, ਆਰਾਮ ਨਾਲ, ਢਾਕਾਂ ਉਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖੀਂ, ਬਲਦਾਂ ਅੱਗੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪੇਟ ਵਧਿਆ ਤੇ ਗੋਡੇ ਤਣੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜੋ ਰੇਬ ਕੱਛ ਦੀਆਂ ਮੂਹਰੀਆਂ ਥੱਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕੀ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਸਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਗੰਜਾ ਸੀ ਜੋ ਚੰਨ-ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਚਮਕਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੈਰਾਂ ਥੱਲੇ ਛਾਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਛਾਂ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਛਾਤੀ ਤਣੀ ਤੇ ਪੌਣ ਉੱਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਾਲੀ-ਚਿੱਟੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਉਹ ਇਉਂ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਦੈਂਤ ਖਲੋਤਾ ਹੋਵੇ।

ਜੀਉਣੇ ਹੋਰੀਂ ਆਖਣ ਲੱਗੇ :

“ਭਾਈ ਜੀ, ਤੂੰ ਚਲਿਆ ਜਾ, ਖੂਹ ਨਾ ਸਾਡਾ ਡੱਕ ਤੂੰ, ਅਸੀਂ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ।” ਡਰ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨਾਲ ਉਹ ਉੱਚੀ ਬੋਲ ਰਹੇ ਸਨ।

“ਬੋਲਦ ਖੋਲ੍ਹੋ ਬੋਲਦ ਆਪਣੇ। ਮੈਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ।”

“ਕਿਹੜਾ ਖਲਾਉ ਬੋਲਦ ਸਾਡੇ ...।”

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਛੱਪਾ	: ਦਹਿਸ਼ਤ
ਹੋਚ	: ਤੁਛ
ਤੜੀ	: ਰੋਹਬ
ਥੋਡੀ	: ਤੁਹਾਡੀ
ਨਾਢੂ	: ਚੌਧਰੀ
ਹੱਕਣ	: ਤੋਰਨ
ਟਿਚਕਾਰੀ	: ਬਲਦ ਤੋਰਨ ਲਈ ਅਵਾਜ਼ ਕੱਢਣੀ
ਛਾਤੀ ਤਾਣ	: ਸੀਨਾ ਤਾਣ
ਢਾਕਾਂ	: ਕਮਰ
ਮੂਹਰੀਆਂ	: ਪਹੁੰਚੇ
ਡੱਕ	: ਰੋਕ
ਬੋਲਦ	: ਬਲਦ

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਭਿੜਾ	: ਟਕਰਾਅ
ਦਬਕਾਏ	: ਡਰਾਏ
ਅੜ ਖਲੋਣ	: ਟਿਕ ਸਕਣ
ਤੁਰਦਾ	: ਚਲਦਾ
ਖਲ੍ਹਾਰ	: ਰੋਕ
ਹੈਂਕੜ	: ਘੁਮੰਡ
ਸਾਊ	: ਸ਼ਰੀਫ
ਅੱਗ ਬਗੂਲਾ	: ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਆਉਣਾ
ਚੰਡਾਲ	: ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਖੜਾ ਹੋਣਾ
ਘੁਮੇਟਣੀ	: ਚੱਕਰ
ਫਾਂਕ-ਫਾਂਕ	: ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ
ਏਕਣ	: ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਲੱਥ-ਪੱਥ	: ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਿਬੜ ਜਾਣਾ
ਤਤੀਰੀਆਂ	: ਧਾਰਾਂ, ਨਿਸ਼ਾਨ
ਛਾਈਂ-ਮਾਈਂ	: ਗਾਇਬ
ਧੌਲ	: ਧੱਕੇ
ਧੱਫੇ	: ਧੱਕੇ
ਹੇਰ-ਫੇਰ	: ਦੁਸਤ-ਚਲਾਕੀਆਂ
ਵਾਹਣਾ	: ਚਲਾਉਣਾ
ਗੋਡੀ	: ਰੰਬੇ ਜਾਂ ਖੁਰਪੀ ਆਦਿ ਨਾਲ ਫਸਲ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਆਦਿ ਕੱਢਣੇ
ਝੱਖੜ-ਝਾਂਜਾ	: ਮੁਸੀਬਤਾਂ

“ਮੈਂ ਖਲ੍ਹਾਊਂ ਮੈਂ—ਜੀਹਨੇ ਅੱਗੇ ਖਲ੍ਹਾਏ ਨੇ।”

ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਸੋਟੀ ਤਕ ਵੀ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲੋੜ ਸੀ। ਜੀਉਣੇ ਹੋਰਾਂ ਦੇਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਹੀ ਕੀ ਸੀ ? ਖਾਧੀ ਪੀਤੀ ਰੋਟੀ। ਜੇ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਿਰ ਭਿੜਾ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ। ਅੱਗੇ ਉਹਨੇ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਉਹ ਦਬਕਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਕੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅੜ ਖਲੋਣ ? ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਉਤੇ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ।

ਜੀਉਣੇ ਹੋਰੀਂ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੁਖੀ ਕੀਤੇ ਪਏ ਸਨ। ਰੋਜ਼ ਤੰਗ ਕਰਦਾ ਤੇ ਤੁਰਦਾ ਕੰਮ ਖਲ੍ਹਾਰ ਦਿੰਦਾ। ਰੱਬ ਹੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੈਂਕੜ ਨਾਲ ਬੋਲ ਹੀ ਮੂੰਹੋਂ ਕੱਢਿਆ ਸੀ ਕਿ ਲੱਖ ਸਾਊਆਂ ਦਾ ਸਾਊ ਜੀਉਣਾ ਅੱਗ ਬਗੂਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਡਰ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਕਾਲਾ ਕਹਿਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਹੀ ਚੁੱਕੀ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਵਰਗੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਮਾਰੀ। “ਖੂਹ ਛੁਡਾਊ ਸਾਡਾ ਇਹ ! ਬੋਲਦ ਖੋਲੋ ਬੋਲਦ !” ਉਹ ਦੰਦ ਕਰੀਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਲੱਖਾਂ-ਕਰੋੜਾਂ ਸੱਪਾਂ ਜਿੰਨੀ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਇਕ ਚੰਡਾਲ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਟ-ਲਟਾ ਕੇ ਕਾਲੀ ਅੱਗ ਬਣ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਕਹੀ ਵੱਜਣ ਸਾਰ ਹੀ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਘੁਮੇਟਣੀ ਖਾ ਕੇ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਪਾਣੀ ਵੀ ਉਸ ਮੰਗਿਆ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਖਰਬੂਜ਼ੇ ਵਾਂਗੂੰ ਫਾਂਕ-ਫਾਂਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਹੀ ਏਕਣ ਵੱਜੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਵੱਜੀ ਹੋਵੇ ! ਚਿੱਕੜ ਵਾਂਗੂੰ ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲੱਥ-ਪੱਥ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਤਤੀਰੀਆਂ ਉਸ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਕੱਛ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ।

ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਜੀਉਣੇ ਨੂੰ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਪਰ ਅਗਲੇ ਪਲ ਹੀ ਇਹ ਤਸੱਲੀ ਛਾਈਂ-ਮਾਈਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਇਹ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਹੀ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀ ਸੀ, ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾ ਹੀ ਮਾਰੀ ਸੀ। ਧੌਲ ਵਾਂਗ ਜਾਂ ਧੱਫੇ ਵਾਂਗ। ਪਰ ਉਹ ਏਕਣ ਵੱਜੀ ਕਿ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਮਰ ਗਿਆ ਤੇ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਮਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕਤਲ ਹੋਇਆ !

ਜੀਉਣਾ ਇਕ ਸਿੱਧਾ-ਸਾਦਾ ਅਤੇ ਸਾਧਾਰਨ ਜੱਟ ਸੀ। ਹੇਰ-ਫੇਰ ਜਾਂ ਲਗ-ਲਗਾਓ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਮੀਂਹ ਦੀ ਸੁੱਚੀ ਕਣੀ ਵਾਂਗ, ਜਿਹੜੀ ਅਜੇ ਅੰਬਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਖੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਪਵਿੱਤਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹੋ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅੰਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹਲ ਕਿਵੇਂ ਵਾਹਣਾ ਜਾਂ ਗੋਡੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਫਸਲ ਉੱਗੀ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਝੱਖੜ-ਝਾਂਜਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਦੁਖੀ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਦੁਖ ਜਾਂ ਸੁਖ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ।

ਝਗੜੇ ਅਤੇ ਲੜਾਈ-ਫਸਾਦ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਰੇ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਝਗੜਾ ਬੁਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੜਾਈ ਦਾ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਘੜੇ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।

ਜਿਥੇ ਜੀਉਣਾ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਬੁਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੱਚੇ ਅਤੇ ਝੂਠੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੀ। ਪੁਲਿਸ ਲਈ ਸੱਚਾ ਅਤੇ ਝੂਠਾ ਇਕ-ਬਰਾਬਰ ਹੈ।

ਫੇਰ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ, ਪੁਲਿਸ ਜਦੋਂ ਕੁੱਟਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੱਕੀ ਵਾਂਗੂੰ ਕੁੱਟਦੀ ਹੈ। ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਹੱਡ ਭੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਫੂਸ ਉਡਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੰਜੇ ਹੇਠਾਂ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਉਤੇ ਬੰਦੇ ਬੈਠਦੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਦੇ ਮੰਜਾ ਲਾਉਂਦੇ ਤੇ ਕਦੇ ਉਸ ਦੇ ਕੇਸ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਛੱਤ ਨਾਲ ਟੰਗ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਵਿਚ ਬੈਂਤ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਨਹੁੰਆਂ ਵਿਚ ਸੂਈਆਂ ਜਾਂ ਪਿੰਨ ਚੋਭੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੱਕਰਾ ਵੀ ਕਸਾਈ ਕੋਲ ਏਨਾ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿੰਨਾ ਬੰਦਾ ਪੁਲਿਸ ਕੋਲ।

ਖੂਹ ਤੋਂ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਹੀ ਇਕ ਕਣਕ ਦਾ ਖਲਵਾੜਾ ਸੀ। ਜੀਉਣਾ ਉਥੋਂ ਦੌੜਿਆ ਤੇ ਕਣਕ ਦੇ ਖਲਵਾੜੇ ਵਿਚ ਭਾਰਾਂ ਉਹਲੇ ਲੁਕ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਉਹ ਮਹਿਫੂਜ ਸੀ। ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਦਾ !

ਪਰ, ਜੀਉਣਾ ਅਗਲੇ ਪਲ ਹੀ ਥੱਲ-ਪਥੱਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਪੁਲਿਸ ਹੀ ਪੁਲਿਸ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗੀ। ਪੁਲਿਸ ਜਦੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੱਤਾ-ਪੱਤਾ ਛਾਣਦੀ ਤੇ ਖੁੰਜਾ-ਖੁੰਜਾ ਟੋਂਹਦੀ ਹੈ। ਬੰਦਾ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤੇ ਹੋਵੇ, ਪੁਲਿਸ ਭਾਲ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਜੀਉਣਾ ਉਥੋਂ ਉਠਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ। ਖਲਵਾੜੇ ਵਿਚ ਲੁਕਿਆ ਉਹ ਸਭ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।

ਉਥੋਂ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਾਲਾ ਖੂਹ ਸੀ। ਜੀਉਣਾ ਉਥੋਂ ਤੁਰਿਆ ਤੇ ਵੱਢਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੌੜਦਾ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਾਲੇ ਆ ਗਿਆ।

ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਾਲੇ ਖੂਹ ਉਤੇ ਇਕ ਚੁੱਘੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਚੁੱਘੀ ਕਾਫੀ ਡੂੰਘੀ ਸੀ। ਆਮ ਕਰਕੇ ਚੁੱਘੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਅੱਜ ਉਹ ਖਾਲੀ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹਾ-ਬਹੁਤ ਚਿੱਕੜ ਜਾਂ ਇੱਟਾਂ ਵੱਟੇ ਹੋਣਗੇ। ਜੀਉਣਾ ਏਨਾ ਘਾਬਰਿਆ ਤੇ ਏਨਾ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣਾ ਆਪ ਲੁਕਾਉਣ

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਘੜੇ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ	: ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ
ਫੂਸ ਉਡਾਏ	: ਘਾਹ ਖਿੰਡਿਆ
ਕੇਸ ਚੋਭੇ	: ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਚੁਭਾਏ
ਖਲਵਾੜਾ	: ਉਹ ਥਾਂ ਜਿਥੇ ਦਾਣੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ
ਮਹਿਫੂਜ	: ਸੁਰੱਖਿਅਤ, ਠੀਕ-ਠਾਕ
ਪੱਤਾ-ਪੱਤਾ ਛਾਣਦੀ	: ਹਰ ਥਾਂ ਲੱਭਣਾ
ਖੁੰਜਾ-ਖੁੰਜਾ ਵੱਢਾਂ	: ਹਰ ਥਾਂ : ਕੱਟੀ ਹੋਈ ਫਸਲ ਵਾਲੇ ਖੇਤ
ਚੁੱਘੀ	: ਹੌਦੀ, ਚੁਬੱਚਾ

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਥੱਲ-ਪਥੱਲ	: ਬਦ-ਹਵਾਸ
ਘਿਰਣਾ	: ਨਫਰਤ
ਵਾਕਿਫ	: ਜਾਣੂ
ਟਿੰਡਾਂ	: ਖੂਹ 'ਚੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢਣ ਵਾਲੇ ਡੱਬੇ, ਬਰਤਨ
ਪਾੜਛਾ	: ਜਿਸ ਵਿਚ ਟਿੰਡਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਡਿਗਦਾ ਹੈ
ਭੇਤਣ	: ਜਾਣੂ
ਟੱਸ-ਟੱਸ	: ਚਮਕ ਰਹੇ
ਪੱਬਾਂ ਭਾਰ ਉੱਚਾ	: ਇਥੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਭਾਵ
ਸਿੰਜ ਕੇ ਚੈਨ	: ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤੀ
ਤਹਿਆਂ	: ਪੁਰ ਅੰਦਰ
ਸਤਹਿ	: ਉਪਰੋਂ
ਅੱਚਵੀ	: ਬੇਚੈਨੀ
ਟੇਕ	: ਆਰਾਮ, ਚੈਨ
ਵਿਆਕੁਲ	: ਬੇਚੈਨ
ਅੱਲ-ਪਟੱਲ	: ਬੇਤਰਤੀਬ
ਘੋਰ ਯੁੱਧ	: ਭਿਆਨਕ ਲੜਾਈ
ਦੁਬਿਧਾ	: ਦੁਚਿੱਤੀ

ਲਈ ਉਹ ਚੁੱਘੀ ਵਿਚ ਹੀ ਬਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਚੁੱਘੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਗਲਤ ਸੀ। ਚੁੱਘੀ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਬੰਦਾ ਸਾਫ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਆਦਮੀ ਦੇ ਨਹਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਚੁੱਘੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਹੁਤੀ ਡੂੰਘੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪਰ, ਜੀਉਣਾ ਚੁੱਘੀ ਵਿਚ ਵੀ ਥੱਲ-ਪਥੱਲ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਇਹ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਥੇ ਵੀ ਉਹ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਂ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਭ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਖੂਹ ਦੇ ਬਿਰਛ-ਬੂਟੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਹਿ-ਰਹਿ ਕੇ ਘੂਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘਿਰਣਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਖੂਹ ਵੀ, ਭਾਵੇਂ ਚੁੱਪ ਸੀ, ਪਰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ ਸੀ। ਟਿੰਡਾਂ ਵੀ ਤੇ ਪਾੜਛਾ ਵੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਚੁੱਪ-ਚੁਪੀਤੀ ਟਿਕੀ ਰਾਤ ਵੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੀ ਭੇਤਣ ਸੀ। ਅੰਬਰ ਉਤੇ ਤਾਰੇ ਵੀ, ਜੋ ਟੱਸ-ਟੱਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਤੇ ਸਗੋਂ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਚੰਨ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਪਤਾ ਸੀ।

ਆਖਰ ਜੀਉਣਾ ਚੁੱਘੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਝੱਟ ਹੀ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਜੀਉਣਾ ਕਿਥੇ ਜਾਵੇ ? ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਰਾਤ ਸੀ, ਜੀਉਣਾ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹਰ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਵੇਰ ਹੋਈ ਤੇ ਪੱਬਾਂ ਭਾਰ ਉੱਚਾ ਹੋ ਕੇ ਸੂਰਜ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ, ਜੀਉਣਾ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ। ਜੀਉਣਾ ਘਰ ਆਇਆ ਤੇ ਆ ਕੇ ਏਕਣ ਬਹਿ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਫਸਲ ਸਿੰਜ ਕੇ ਜਾਂ ਗੋਡੀ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹੋਵੇ। ਹੁਣ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੂਰੀ-ਪੂਰੀ ਚੈਨ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਪਰ ਇਹ ਚੈਨ, ਅਸਲ ਵਿਚ, ਬੇਚੈਨੀਆਂ ਦੀ ਸਿਖਰ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਵਿਚ ਤੂਫਾਨ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਿਰਫ ਸਤਹਿ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪੱਗ ਉਤਾਰੀ ਤੇ ਕੰਘਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਫੇਰ ਪੱਗ ਉਤਾਰੀ ਤੇ ਫੇਰ ਕੇਸ ਵਾਹੁਣ ਲੱਗਾ। ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜੀਉਣਾ ਪੱਗ ਉਤਾਰਦਾ ਤੇ ਕੇਸ ਵਾਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅੱਚਵੀ ਜਾਂ ਅਗਨੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਲਾਟਾਂ ਭੜਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਜੀਉਣੇ ਨੇ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਵਾਹੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਟੇਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਾਰੇ ਵਾਂਗੂੰ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਅਸ਼ਾਂਤ ਜਾਂ ਵਿਆਕੁਲ ਸੀ।

ਜੀਉਣਾ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲੱਗਾ। ਪੈਰਾਂ ਭਾਰ ਬੈਠਾ ਉਹ ਏਕਣ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਹੁਣ ਉਹ ਇਥੇ ਨਹੀਂ, ਹੋਰ ਹੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਸੀ। ਬਟਰ-ਬਟਰ ਤੱਕਦਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਅੱਲ-ਪਟੱਲ ਬੁਰਕੀਆਂ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਆਂਡਿਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਗਲੀ ਵੱਲ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਜੀਉਣੇ ਅੰਦਰ ਸੱਚ ਤੇ ਝੂਠ ਘੋਰ ਯੁੱਧ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਤੇ ਝੂਠ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦਾ। ਜੀਉਣਾ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸੱਚ ਤੋਂ ਆਪਣਾ

ਮੂੰਹ ਭੁਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੱਚ ਬੇਸ਼ੱਕ ਚੰਗਾ ਤੇ ਓੜਕ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਝੂਠ ਚੰਗਾ ਤੇ ਲਾਹੇਵੰਦਾ ਦਿਸਦਾ ਸੀ। ਕਿੰਨੇ ਲੋਕੀਂ ਝੂਠ ਬੋਲ ਕੇ ਸਾਫ਼ ਬਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੱਚੇ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਝੂਠੇ ਛੱਡੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੈ; ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੈ; ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਸੱਚਾਈ ਕੋਲੋਂ ਦੂਰ ਨੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤੇ ਝੂਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਉਹ ਸੱਚਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਝੂਠ ਚੰਗਾ ਤੇ ਸੱਚ ਬੁਰਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਸੱਚ ਉਸ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਅੱਡ ਕੇ ਝੱਫਣ ਨੂੰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਝੂਠ ਸ਼ਰਨ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਜੀਉਣਾ ਆਪਣੀ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਪਰ, ਦੁਖਾਂਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੀਉਣਾ ਚੰਗਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਝੂਠ ਨਾਲ ਉਹ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸੂਲੀ ਉਤੇ ਟੰਗਿਆ ਵੀ ਉਹ ਏਨਾ ਦੁੱਖ ਮਹਿਸੂਸ ਨਾ ਕਰਦਾ, ਜਿੰਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਫੋੜੇ ਵਾਂਗੂੰ ਟੱਸ-ਟੱਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਆਖਰ ਫੋੜਾ ਫੁੱਟਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਆਰਾਮ ਆਇਆ। ਟੀਸੀ ਉਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਜਦ ਪੀੜਾਂ ਸਿਖਰਾਂ ਫੁਹਣ ਲੱਗੀਆਂ, ਜੀਉਣੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਭੰਵਿਆ ਤੇ ਸੱਚ ਦੇ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੀਉਣਾ ਬੁੜਬੁੜਾਉਣ ਲੱਗਿਆ : “ਮੈਂ ਮਾਰਿਆ, ਮੈਂ ਮਾਰਿਆ, ਮੁੱਕਰਦਾ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਮਾਰਿਆ !” ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਹ ਆਪ-ਮੁਹਾਰਾ ਇਹੋ ਆਖਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਹਲਕੀ-ਹਲਕੀ ਠੰਢ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ।

ਆਖਿਰ ਪੁਲਿਸ ਆਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਗਈ। ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਵਿਚ ਬੱਝਾ ਜਦ ਪੁਲਿਸ ਅੱਗੇ ਤੁਰਦਾ ਜੀਉਣਾ ਥਾਣੇ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਦ ਵੀ ਇਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ :

“ਮੈਂ ਮਾਰਿਆ, ਮੈਂ ਮਾਰਿਆ, ਮੁੱਕਰਦਾ ਨੂੰ, ਮੈਂ ਮਾਰਿਆ !”

ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਚਮਕਦਾਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਟਿੱਪਣੀ

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜੀਉਣਾ ਇੱਕ ਸਾਧਾਰਨ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਸੀ। ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤਕ ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਕੁੱਤੇ ਦੇ ਵੀ ਸੋਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਾਰੀ। ਪਰ ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਆਦਮੀ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਵਿਸਾਖ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਸੀ। ਕਣਕਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਕਮਾਦਾਂ ਤੇ ਗੰਢਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ। ਜੀਉਣੇ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖੂਹ ਸਾਂਝਾ ਸੀ। ਜੀਉਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਖੂਹ ਜੋੜਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਖੂਹ ਦਾ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਆ ਗਿਆ। ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ ਸੀ। ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਨੰਗੇ ਪਿੰਡੇ ਹੀ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਖੂਹ ਵੱਲ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਵਰਗਾ ਸਰੀਰ ਸੀ। ਜੀਉਣੇ ਦੇ ਬਲਦ ਜੁੜੇ ਖੜ੍ਹੇ

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਭੁਆਇਆ	: ਫੇਰਿਆ
ਓੜਕ	: ਆਖਿਰਕਾਰ
ਲਾਹੇਵੰਦਾ	: ਫਾਇਦੇਵਾਲਾ
ਬਰੀ	: ਛੁੱਟ ਜਾਣਾ
ਝੱਫਣ	: ਕੁਝ ਕਹਿਣ, ਖਾਣ ਨੂੰ ਪੈਣਾ
ਫੋੜੇ ਵਾਂਗੂੰ	: ਚੁੱਭਵੀਂ ਪੀੜ ਵਾਂਗ
ਭੰਵਿਆ	: ਘੁੰਮਿਆ, ਮੁੜਿਆ
ਆਪ-ਮੁਹਾਰਾ	: ਆਪਣੇ ਆਪ
ਮੁੱਕਰਦਾ	: ਇਨਕਾਰ
ਬੱਝਾ	: ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ

ਸਨ। ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਬਲਦਾਂ ਅੱਗੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੀਊਣਾ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਖੂਹ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਅੱਜ ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਹੈ। ਪਰ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਉਸ ਦੀ ਵਾਰੀ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਝਗੜਾ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਮਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਜੀਊਣੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਗੁੱਸਾ ਚੰਡਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੀਊਣੇ ਕੋਲ ਕਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਹੀ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਵੱਜੀ ਤੇ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਲਹੂ ਨਾਲ ਲੱਥ-ਪੱਥ ਹੋ ਕੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਮਰ ਗਿਆ। ਜੀਊਣੇ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੀਊਣਾ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਸਾਧਾਰਨ ਆਦਮੀ ਸੀ ਜੋ ਲੜਾਈ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਡਰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਝੂਠ ਚੰਗਾ ਤੇ ਸੱਚ ਬੁਰਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਜੀਊਣਾ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਜੀਊਣੇ ਤੋਂ ਸੱਚ ਛੁਪਾਇਆ ਨਾ ਗਿਆ ਤੇ ਸੱਚ ਦੇ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਿਆ, “ਮੈਂ ਮਾਰਿਆ, ਮੈਂ ਮਾਰਿਆ, ਮੁੱਕਰਦਾ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਮਾਰਿਆ !” ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲੋਂ ਕਤਲ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਸੱਚ ਤੇ ਝੂਠ ਵਿਚਕਾਰ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- (i) ਜੀਊਣਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਸੀ ?
- (ii) ਨਿਆਈਂ ਵਾਲੇ ਖੂਹ ਦੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਕੌਣ ਕੌਣ ਸਨ ?
- (iii) ਜੀਊਣੇ ਦੇ ਭਰਾ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਸੀ ?
- (iv) ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਕਿਸ ਖੇਤੀ ਦੇ ਸੰਦ ਨਾਲ ਹੋਈ ?
- (v) ਜੀਊਣੇ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਕਿਉਂ ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਗਈ ਸੀ ?

ਆਉ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰੀਏ

ੳ. ਪਾਠ ਤੋਂ ਅੱਗੇ :

- (i) ਪਲ ਭਰ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਕੀ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ।
- (ii) ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦੇ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਹੈ ? ਉਸ ਗੁੱਸੇ ਕਾਰਨ ਤੁਹਾਡਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ? ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
- (iii) ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਖੂਹ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿੰਜਾਈ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇੱਕ ਚਾਰਟ ਰਾਹੀਂ ਸਿੰਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਯਾਤਰਾ ਦਰਸਾਉ।

- (iv) ਕਿਸਾਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ? ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਸੰਦਾਂ ਦੇ ਚਿੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਰਵਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਤਿਆਰ ਕਰੋ।
- (v) ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਝੂਠ ਬੋਲਿਆ ਹੈ ? ਇਸ ਨਾਲ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਛਤਾਵੇ ਭਰਿਆ ਇੱਕ ਲੇਖ ਲਿਖੋ।

ਅ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਕੇ ਲਿਖੋ :

- (i) ਕੇਹੜਾ ...
- (ii) ਕਨਕ ...
- (iii) ਔਹਲਾ ...
- (iv) ਪੈਲੂਵਾਨ ...
- (v) ਸਾਵਦਾਨ ...
- (vi) ਸੈਹਜ ...
- (vii) ਵਿਆਕਲ ...
- (viii) ਝਗਡਾ ...
- (ix) ਕੱਡਣਾ ...
- (x) ਮੰਘਣਾ ...

ਬ. ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਚੁਣੋ :

- (i) ਜੀਉਣਾ ਇੱਕ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ।
- (ii) ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਅੱਖੜ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ।
- (iii) ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਟ ਲਟਾਕੇ ਕਾਲੀ ਅੱਗ ਬਣ ਗਈਆਂ ਸਨ।
- (iv) ਕਤਲ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਜੀਉਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ।
- (v) ਉਥੋਂ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਾਲਾ ਖੂਹ ਸੀ।

ਸ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਪੜਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੱਸੋ :

- (i) ਕਿਸੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪਹਿਲਵਾਨ ਰਿਹਾ ਸੀ।
- (ii) ਮੈਂ ਦੇਖੁੰਗਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਬਲਦ ਕੌਣ ਖੁਲ੍ਹਾਉਗਾ ?
- (iii) ਕਹੀ ਲੱਗਣ ਸਾਰ ਹੀ ਉਹ ਘਮੇਟਣੀ ਖਾ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ।
- (iv) ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਬਸ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਹਿਤਾ ਅੱਜ ਖੂਹ ਨਾ ਚਲਾਇਓ।
- (v) ਆਖਰ ਫੋੜਾ ਫੁੱਟਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਆਰਾਮ ਆਇਆ।

ਹ. ਲਕੀਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰੋ :

- (i) ਜੀਊਣਾ ਖੂਹ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।
- (ii) ਜੀਊਣੇ ਨੇ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਹੀ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ।
- (iii) ਜੀਊਣਾ ਪੁਲਿਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਲੁਕ ਗਿਆ।
- (iv) ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅੱਜ ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਹੈ।
- (v) ਜੀਊਣਾ ਲੁਕਣ ਲਈ ਚੁੱਪੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਿਆ।

ਕ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਦੇ ਅਰਥ ਦੱਸ ਕੇ ਵਾਕ ਬਣਾਉ :

ਅੱਗ ਦੀ ਨਾਲ, ਲੱਥ ਪੱਥ ਹੋਣਾ, ਅੱਗ ਬਗੂਲਾ ਹੋਣਾ, ਪੱਤਾ-ਪੱਤਾ ਛਾਨਣਾ

ਪ੍ਰਦੇਸ ਨਾ ਤੂੰ ਤੋਰੀਂ ਬਾਬਲਾ

ਬੰਤ ਸਿੰਘ ਚੱਠਾ

ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਬੰਤ ਸਿੰਘ ਚੱਠਾ ਦਾ ਜਨਮ 4 ਮਈ, 1947 ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਭੁੱਚੋਂ ਕਲਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਖੇ ਪਿਤਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਗੁਰਦੇਵ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗਲਪਕਾਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਨ— ‘ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ’, ‘ਤੂੰ ਝੂਠ ਬੋਲਿਆ ਸੀ’, ‘ਸ਼ਹਿਰ ਨਾ ਜਾਹ’, ‘ਦੁਪਹਿਰੇ ਢਲਿਆ ਸੂਰਜ’ ਅਤੇ ‘ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ’। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਵਲ ਵੀ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—‘ਨਦੀ ਵਹਿੰਦੀ ਰਹੀ’, ‘ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਦੇ ਤਾਰੇ’ ਤੇ ‘ਤਿੰਨ ਕੁੜੀਆਂ’। ‘ਸੁਹਜ ਸਵੇਰਾ’ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਹੈ। ਚੱਠਾ ਨੇ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ‘ਧੀਆਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਤੀਆਂ’ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ-ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਮਿਲ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਦੇਸ ਨਾ ਤੂੰ ਤੋਰੀਂ ਬਾਬਲਾ

ਮੈਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਪਿਆਂ ਵਰਗੀ ਸੋਚ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ-ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੇਸ ਤੋਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਧੀ ਰਾਣੀ ਨੇ ਐੱਮ.ਏ. ਕਰਕੇ ਬੀ.ਐੱਡ. ਵੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਧੀਆਂ ਦੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ—“ਆਪਾਂ ਵੀ ਰਾਣੀ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਦੇਸ਼ ਗਿਆ ਮੁੰਡਾ ਲੱਭ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਸੱਤ-ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਹੀ ਚੜ੍ਹਾ ਦੇਈਏ। ਆਹ ਆਪਾਂ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਢੇਰ ਸਾਰੀ ਜਮਾਤਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਆਪਣੀ ਹੀ ਰੋਟੀ-ਰੋਜ਼ੀ ਲਈ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਹੋਈਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਮੰਗਦੀਆਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਡਾਂਗਾਂ

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਘੜੀਸਿਆ	: ਘਸੀਟਿਆ
ਥੋਨੂੰ	: ਤੁਹਾਨੂੰ
	ਪੈਰ ਜੁੱਤੀ
ਨਾ ਪਾਉਂਦੇ	: ਛੇਤੀ ਕਰਦੇ
ਅੰਗਲੀ-ਸੰਗਲੀ	: ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ, ਸਾਕ-ਸਕੀਰੀ
ਕੋਰੂੰ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ	: ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਖਜ਼ਾਨਾ
ਪੰਡਾਂ ਬੰਨ੍ਹਣ	: ਵਧੇਰੇ ਧਨ ਕਮਾਉਣ
ਕਾਦੀ	: ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੀ
ਸੰਗ	: ਸ਼ਰਮ
ਤਾਬਿਆਦਾਰੀ	: ਅਧੀਨਗੀ, ਕਹਿਣਾ ਮੰਨਣਾ
ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਦੀ:	ਆਸ-ਪਾਸ ਜਾਂ ਮੁਹੱਲੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ
ਕਿਆਸ-ਰਾਈਆਂ:	ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣਾ
ਨਿੱਤ	: ਰੁਜ਼ਾਨਾ
ਕੀੜਾ	: ਲਾਲਚ
ਖੋਡ	: ਮੋਰੀ ਕਰਨਾ
ਕਾਗਤ-ਪੱਚਰ	: ਪੇਪਰ, ਦਸਤਾਵੇਜ਼
ਸੁਖੀ	: ਦੁਖੀ
ਭੈਅ	: ਡਰ
ਅਣੀ-ਪਟੱਕੇ	: ਅਚਾਨਕ
ਭੱਜ-ਨੱਠ	: ਮਿਹਨਤ
ਦਰ੍ਹਾਂ	: ਦਰਵਾਜ਼ੇ, ਦਲਿਹੀਜ਼

ਨਾਲ ਕੁੱਟਿਆ ਜਾਂਦੈ। ਚੌਕਾਂ ਵਿੱਚ ਧਰਨੇ-ਮੁਜ਼ਾਰੇ ਕਰਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੁੱਤਾਂ ਪੱਟੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਲੱਤਾਂ-ਬਾਹਾਂ ਤੋਂ ਫੜਕੇ ਘੜੀਸਿਆ ਜਾਂਦੈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ 'ਕੱਠ ਪਾਣੀ ਵਾਲੀਆਂ ਟੈਂਕੀਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆਵਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅੱਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਾੜ ਲੈਂਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਥੋਨੂੰ ਐਸ ਡਰੋਂ ਕਹਿੰਨੀ ਕਿ ਐਨੀ ਪੜ੍ਹਾ ਲਿਖਾ ਕੇ ਕਿਤੇ ਕੁੜੀ ਤੋਂ ਹੱਥ ਨਾ ਧੋ ਲਈਏ।”

ਇੱਛਾ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਆਹ ਪਤਨੀ ਦੀ ਡਰਾਉਣੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰਾ ਵੀ ਪੱਕਾ ਮਨ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਐਨੀ ਸੋਹਣੀ ਤੇ ਪੜ੍ਹੀ, ਲਿਖੀ ਮੇਰੀ ਧੀ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਭਲਾ ਕੋਈ ਕਿਵੇਂ ਨਾਂਹ ਕਰੂ। ਮੇਰੀ ਧੀ ਤੇ ਦਾਜ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਗਲੇ ਕਿਉਂ ਛੱਡਣਗੇ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ।

ਸੋ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਅਤੇ ਪਤਨੀ ਨੇ ਪੱਕਾ ਇਰਾਦਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੁੜੀ ਪ੍ਰਦੇਸ ਭੇਜ ਕੇ ਹੀ ਸਾਡੀ ਇਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨ-ਸ਼ੌਕਤ ਬਣੇਗੀ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ ਕਨੇਡਾ, ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪੈਰ ਜੁੱਤੀ ਨਾ ਪਾਉਂਦੇ। ਅੰਗਲੀ-ਸੰਗਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੱਢ ਕੇ ਅਗਲੇ ਦੇ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਫਿਰਦੇ। ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਇੱਛਾ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਵੀ ਬਦਲ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਦੇਸ ਗਏ ਲੜਕੇ ਨਾਲ ਕਰ ਦੇਣਾ। ਤਾਂ ਕੁੜੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਪਿੱਛੋਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਹੀ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸੈੱਟ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਮੁੰਡੇ ਉਥੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਦੀ ਰਾਤਾਂ ਦੀ ਨੀਂਦ ਉੱਡ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੀ ਰਾਣੀ ਧੀ ਕੋਰੂੰ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਬਸ-ਪੰਡਾਂ ਬੰਨਣ ਦੀ ਕਾਹਲ ਹੀ ਤਾਂ ਸੀ।

ਹੁਣ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਕੇ ਮਿੱਤਰ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ ਜਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਦੇਸ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਾਪਲੂਸੀ ਕਰਦਾ। ਜ਼ਮੀਰ ਮਾਰ ਕੇ ਵੀ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਈ 'ਅਣਚਾਹੇ' ਕੰਮ ਕਰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਫੇਰ ਸ਼ਰਮ ਵੀ ਕਾਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਸੰਗ ਹੀ ਲਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਜਾਂ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਦੀ ਤਾਬਿਆਦਾਰੀ ਵੀ ਕਰਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੈਂ ਕਦੇ ਪਿੱਠ ਤਾਂ ਕੀ ਮੂੰਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ।

ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਨਿੱਤ ਦੀਆਂ ਕਿਆਸ-ਰਾਈਆਂ ਕਰਕੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਇਹੀ 'ਕੀੜਾ' ਖੋਡ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਦੋਂ ਸਾਡੀ ਰਾਣੀ ਜਹਾਜ਼ ਚੜ੍ਹੇ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਵੀ ਦਿਨਾਂ ਤੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਾਗਤ-ਪੱਚਰ ਬਣਾ ਕੇ ਉਧਰ ਕਾਰਾਂ 'ਤੇ ਝੂਟੇ ਲੈਂਦੇ ਐਸ 'ਸੁਖੀ' ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਲਵਾਂਗੇ। ਪਰ ਰਾਣੀ ਧੀ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਕੋਈ 'ਭੈਅ' ਜਿਹਾ ਲਗਦਾ।

ਇਕ ਦਿਨ ਅਣੀ-ਪਟੱਕੇ ਕਨੇਡਾ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਮੁੰਡਾ ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ। ਭੱਜ-ਨੱਠ ਕਰਕੇ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਕਾਕਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਮੇਰਾ ਮਨ

ਕੱਚਾ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਸ ਉਸ ਬੀਬੇ ਲੜਕੇ ਦੀ ਉਮਰ ਚਾਲੀ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਅਜੇ ਮਸਾਂ ਹੀ ਹੋਈ ਹੋਣੀ ਐ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਚੁੱਪ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੀ ਅਤੇ ਕੁੜੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦਾ 'ਸੱਦਾ' ਤਹਿ ਕਰਕੇ ਗੱਲ ਮੁਕਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਕਾਹਲੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪਾਸੇ ਲਿਜਾ ਕੇ ਕੁੜੀ ਅਤੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਦਾ ਫਰਕ ਦੱਸਿਆ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ, “ਵੇਖ ਯਾਰ ਤੂੰ ਤਾਂ ਜਮਾਂ ਈ ਕਮਲੈ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਪੰਤਾਲੀ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਹੁੰਦੀ ਐ। ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਗਏ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਉਮਰਾਂ ਤਾਂ ਐ ਈ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀਐ।”

ਉਸਦੀ ਆਹ ਚਾਲੀ ਤੋਂ ਪੰਤਾਲੀ ਸਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਮੇਰਾ ਚਿਹਰਾ ਪੀਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮਿੱਤਰ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਅਹਿਸਾਨ ਕਰਦਾ ਹੁਣ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, “ਯਾਰ ! ਤੂੰ ਕਿੱਦਨ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਤਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਹੁਣ ਏਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੱਕੀ ਗੱਲ ਕਰੀ ਜਾਨਾਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਆਹ ਉਮਰ ਦਾ ਫਾਨਾਂ ਡਾਤਾ। ਐਂ ਤਾਂ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਮੇਲ ਨੀਂ ਖਾਂਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਨੰਨਾ ਨਾ ਪਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਏਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਤਹਿ ਕਰਕੇ ਪੱਕੀ ਹਾਂ ਹੀ ਕਰਤੀ ਐ।”

ਉਸਦੀ ਦਬਾਅ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੇਠ ਮੈਂ ਦਬ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਛ ਨਾ ਬੋਲਿਆ।

ਉਸ ਮਿੱਤਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁੰਡੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਘਰ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਘਰ ਆ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਉਮਰ ਪੰਤਾਲੀ-ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾਂ ਨੂੰ ਢੁੱਕੀ ਹੋਈ ਐ। ਆਪਾਂ ਗੱਲ ਐਥੇ ਹੀ ਠੱਪ ਦੇਈਏ। ਬਥੇਰੇ ਮੁੰਡੇ ਹੋਰ ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ। ਮੈਂ ਗੱਲ ਵਧਾ ਕੇ ਦੱਸੀ।

ਪਤਨੀ ਨੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਾ ਗੋਲਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ-“ਬਾਹਰ ਗਏ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਉਮਰਾਂ ਤਾਂ ਤੁਰਦੇ ਫਿਰਦਿਆਂ ਦੀ ਲੰਘ ਹੀ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਆਹ ਆਪਣੀ ਰਾਣੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਪੱਚੀ ਦੀ ਹੋਜੁ ਐਸ ਦੀਵਾਲੀ ਨੂੰ।”

ਮੈਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, “ਕਿੱਥੇ ਪੱਚੀ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਪੰਜਾਹ। ਤੈਨੂੰ ਏਸ ਉਮਰ ਦਾ ਫਰਕ ਈ ਨੀਂ ਲਗਦਾ ਕਿਤੇ ? ਆਪਾਂ ਕਿਉਂ ਧੀ ਨੂੰ ਖੂਹ 'ਚ ਧੱਕਾ ਦਿੰਨੇ ਆਂ। ਕੁੜੀ ਨੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਚਾਰ ਦਿਨ ਨੀਂ ਕੱਟਣੇ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ। ਫੇਰ ਆਪਾਂ ਈ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਘਸੁੰਨ ਦੇ ਕੇ ਰੋਵਾਂਗੇ ਪਿੱਛੋਂ।”

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਕਾਕਾ ਜੀ	: ਲੜਕੇ ਲਈ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਸ਼ਬਦ
ਮਸਾਂ	: ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ
ਕੱਚਾ	: ਮਾਯੂਸ, ਨਿਰਾਸ਼
ਸੱਦਾ	: ਖਰੀਦੋ ਫਰੋਖਤ, ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਘਿਰਣਾਜਨਕ ਸ਼ਬਦ
ਦਿਨ-ਰਾਤ	: ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ
ਜਮਾਂ ਈ ਕਮਲੈ	: ਬਿਲਕੁਲ : ਬੇਵਕੂਫ, ਨਾਸਮਝ
ਆਹ	: ਇਹ
ਕਿੱਦਨ	: ਕਿੰਨੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ
ਫਾਨਾਂ ਡਾਤਾ	: ਅਤਚਣ/ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾ ਦਿੱਤੀ
ਨੰਨਾ	: ਨਾਂਹ ਕਰਨੀ
ਤਪਾ	: ਤੰਗ, ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ
ਮੇਲ ਖਾਂਦੀਆਂ ਠੱਪ ਦੇਈਏ	: ਮਿਲਦੀਆਂ : ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦੇਈਏ
ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਘਸੁੰਨ ਦੇ ਦੇ	: ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਹਾਮੀ	: ਹਾਂ
ਭਾਮੇਂ	: ਭਾਵੇਂ
ਇਉਂ	: ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਜਵਾਬ	: ਇਨਕਾਰ
ਮਨੋਂ	: ਮਨ ਤੋਂ
ਬੁੜਾ	: ਬਜ਼ੁਰਗ
ਹੱਠ	: ਜ਼ਿੱਦ
ਓਧਰ	: ਪ੍ਰਦੇਸ
ਗੰਦਾ	: ਮਰਨ ਦਾ ਭਾਵ
ਪੱਥਰ	: ਖਾਮੋਸ਼
ਝੱਟ	: ਇਕਦਮ
ਆੜੀ	: ਮਿੱਤਰ, ਦੋਸਤ
ਟੂਲ	: ਸਾਧਨ, ਜਰੀਆ, ਵਸੀਲਾ
ਦੁੱਧ ਵਰਗਾ ਚਿੱਟਾ ਜਵਾਬ	: ਕੋਰੀ ਨਾਂਹ, ਸਪਸ਼ਟ ਇਨਕਾਰ
ਜੇੜੀ	: ਜਿਹੜੀ

ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਕਾਕਾ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਇਆ। ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਦਾ ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉੱਤਰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਦੋਵੇਂ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਜਾ ਬੈਠੇ। ਅਜੇ ਗੱਲਾਂਬਾਤਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਰਾਣੀ ਦੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਕੁੱਕੀ ਤੇ ਸ਼ਮੀ ਆਈਆਂ। ਕੁੱਕੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਅੰਕਲ ! ਜ਼ਰਾ ਅੰਦਰ ਆਇਓ ਨਾ।”

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਅੰਦਰ ਕੁੜੀਆਂ ਕੋਲ ਗਿਆ। ਰਾਣੀ ਨੇ ਰੋਂਦੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਕਿਹਾ, “ਡੈਡੀ ! ਮੈਂ ਨੀ ਜਾਣਾ ਬਾਹਰ-ਬੂਹਰ। ਆਹ ਅੱਜ ਦੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਪੜ੍ਹੋ।”

ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਹਾਮੀ ਭਰੀ, “ਹਾਂ ਅੰਕਲ ! ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਬੜੀ ਭੈੜੀ ਖ਼ਬਰ ਐ ਕਿ ਕਿਸੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਕਨੇਡਾ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਲਾ ਕੇ ਪੰਜ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਾਜ਼ 'ਚ ਲੈ ਕੇ ਐਧਰ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਚਾਰ ਸਾਲ ਹੋਗੇ ਵਿਆਹ ਹੋਏ ਨੂੰ। ਉਹ ਮੁੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਪਰਤਿਆ। ਕੁੜੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਮਾਪੇ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਐ ਕਿ ਉਹ ਕਦੋਂ ਆਉਂਦਾ।”

ਮੈਂ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਘਬਰਾ ਤਾਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਟਿਕਾਉਣ ਲਈ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਖ਼ਬਰ ਤਾਂ ਭਾਮੇਂ ਠੀਕ ਐ। ਪਰ ਹਰੇਕ ਮੁੰਡਾ ਇਉਂ ਨੀਂ ਕਰਦਾ ਫਿਰਦਾ।”

ਰਾਣੀ ਨੇ ਪੱਕੀ ਜ਼ਿਦ ਹੀ ਕਰ ਲਈ ਕਿ ਮੈਂ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ ਨੀਂ ਜਾਣਾ। ਡੈਡੀ ਤੁਸੀਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿਉ। ਮਨੋਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਧੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਰਾਣੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬੁੜਾ ਕੀ ਏਨ੍ਹੇ ਫੂਕਣੈ। ਪਰ ਉਤਲੇ ਮਨੋਂ ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ, “ਇਹ ਬੰਦੇ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਐ। ਤੂੰ ਬੇਟੀ ਹੱਠ ਨਾ ਕਰ। ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਮਾਪੇ ਹਾਂ। ਓਧਰ ਜਾ ਕੇ ਤੂੰ ਮੌਜਾਂ ਕਰੇਂਗੀ।”

ਕੁੜੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਲਾਲ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢਦੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ‘ਟੂਲ’ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੇ ਮਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਬੁੱਢੇ ਦੇ ਲੜ ਲਾ ਰਹੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਖੂਹ-ਟੋਭਾ, ਗੰਦਾ ਕਰਦੂੰ।”

ਕੁੜੀ ਦੀ ਸਿਰੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਪੱਥਰ ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੋਵਾਂ। ਝੱਟ ਮੇਰੇ ਇਕ ਮਾਸਟਰ ਆੜੀ ਦੀ ਕੁੜੀ ਯਾਦ ਆਈ। ਜਿਸ ਨੇ ਕਨੇਡਾ ਰਹਿੰਦੀ ਨੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਹੋ ਕੇ ਸੁਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ।

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਰਾਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਬੁੱਕਲ ਵਿਚ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਬੇਟੀ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਹੁਣ ਕਦੇ ਵੀ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲਈ ਤੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਤੂੰ ਬੇਫਿਕਰ ਹੋ ਜਾ।”

ਮੈਂ ਉਥੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਘਰ ਬੈਠੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਰਸਮੀਂ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੜਕੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਗੱਲ ਤੋਰੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਤਨੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਇਆ। ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੋਂ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਏ। ਮੈਂ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਵਰਗਾ ਚਿੱਟਾ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ, “ਵੇਖ ਭਾਈ ! ਤੈਨੂੰ ਜੇੜੀ ਤਕਲੀਫ ਅਸੀਂ ਦਿੱਤੀ ਐ। ਤੈਥੋਂ ਮਾਫੀ

ਮੰਗਦੇ ਆਂ। ਪਰ ਸਾਡੀ ਧੀ ਕਹਿੰਦੀ ਐ ਕਿ ਜੇ ਮੇਰਾ ਏਸ ਬੁੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਸਿਰ-ਨਰੜ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰਲੂੰ।”

ਅਸੀਂ ਏਥੇ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨੀਂ ਕਰਨਾ।

ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਵੀ ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਸੋਚ ਮਨ 'ਚ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਹਾਂ 'ਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

“ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੇ ਮਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਟੂਲ ਬਣਾ ਕੇ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਬੁੜ੍ਹੇ ਦੇ ਗਲ ਲਾ ਰਹੇ ਹੋ।” ਧੀ ਦੇ ਮਾਰੇ ‘ਮੇਹਣੇ’ ਮੇਰੇ ਸੀਨੇ ਸੱਲ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਪੱਕਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਇੱਧਰ ਹੀ ਕਰਾਂਗਾ।

ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਚਲੋ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਏਥੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਾੜੀ-ਚੰਗੀ ਕੱਟ ਲਈ ਐ। ਆਹ ਕੁੜੀ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਦੋਵਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਭੇਜ ਦਿਆਂਗਾ। ਇਸ ਦੇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਖਪ-ਖਪ ਮਰਨ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਉੱਧਰ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਜਾਨ ਸੌਖੀ ਤਾਂ ਰਹਿੰਦੀ ਐ। ਕਹਿੰਦੇ ਐ-ਉਧਰ ਬੰਦੇ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨੂੰ ਫਲ ਲਗਦੈ।

ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰੀਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਐਧਰ ਸੌ-ਸੌ ਕਿਲੋ ਜ਼ਮੀਨ ਐ। ਚੰਗੇ ਕੰਮ-ਧੰਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਚਲਦੇ ਐ। ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਦਿੰਦੇ ਐ। ਉਹ ਵੀ ਲੋਕ ਜੇੜ੍ਹੇ ਐਧਰ ਮੌਜਾਂ ਮਾਣਦੇ ਐ। ਉਧਰ ਜਾ ਕੇ ‘ਸੈੱਟ’ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਐ।

ਆਹ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਹੀ ਆਪਾਂ ਠੱਗੀ-ਠੋਰੀ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਐਥੋਂ ਗਏ ਮੁੰਡੇ ਆਪ ਸੈੱਟ ਹੋਣ ਦੇ ਮਾਰੇ ਮੇਮਾਂ ਨਾਲ ਫਰਜ਼ੀ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੇ ਐ। ਬੱਚੇ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਐ। ਫਿਰ ਐਧਰ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਚੰਗੀਆਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ-ਲਿਖੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਦਾਜ ਬਟੋਰ ਕੇ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਐ। ਕੁੜੀ ਵਿਚਾਰੀ ਸਾਲਾਂ ਬੱਧੀ ਉਹਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੀ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਜੋਗੀ ਨੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਜੇ ਅਜਿਹੇ ਲਾਲਚੀ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਐ ਤਾਂ ਉਧਰ ਲਿਜਾ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਹਾਂ ! ਮੇਰੀ ਧੀ ਨੇ ਪ੍ਰਦੇਸ ਨਾ ਜਾਣ ਦੀ ਅੜੀ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਕਪਾਟ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਰਾਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੇਸ ਨਹੀਂ ਭੇਜਾਂਗਾ। ਕਦੀ ਨਹੀਂ ! ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ।

ਟਿੱਪਣੀ

ਉਪਰੋਕਤ ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੇਸ ਤੋਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਪੱਕਾ ਇਰਾਦਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੀ ਕੁੜੀ ਪ੍ਰਦੇਸ ਭੇਜਕੇ ਹੀ ਸਾਡੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਨ-ਸ਼ੌਕਤ ਬਣੇਗੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧੀ ਰਾਣੀ ਐੱਮ.ਏ. ਕਰਕੇ ਬੀ.ਐੱਡ. ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਸਿਰ-ਨਰੜ	: ਵਿਆਹ
ਮੇਹਣੇ	: ਦੋਸ਼, ਤਾਹਨੇ, ਚੁੱਭਵੀਂ ਗੱਲ
ਸੱਲ	: ਦਰਦ
ਇਧਰ	: ਦੇਸ/ਭਾਰਤ ਵਿਚ
ਠੱਗੀ-ਠੋਰੀ	: ਹੋਰਾ-ਫੋਰੀ
ਬਟੋਰ	: ਲੈਣਾ
ਰੀਸ	: ਨਕਲ
ਸਾਲਾਂ ਬੱਧੀ	: ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤਕ
ਉਡੀਕ	: ਇੰਤਜ਼ਾਰ
ਅੜੀ	: ਜ਼ਿੱਦ
ਕਪਾਟ	: ਦਿਮਾਗ
ਹਰਗਿਜ਼	: ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ ਤੇ

ਕਨੇਡਾ, ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਭੇਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਕੁੜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਗਏ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੈੱਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇੱਕ ਮੁੰਡਾ ਅਚਾਨਕ ਕਨੇਡਾ ਤੋਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਆਇਆ। ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੱਲ, ਕਿਸੇ ਰਾਹੀਂ ਹੋਈ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਚਾਲੀ-ਪੰਤਾਲੀ ਸਾਲ ਸੀ। ਉਧਰ ਧੀ ਨੇ ਬਾਹਰ ਨਾ ਜਾਣ ਦੀ ਪੱਕੀ ਜ਼ਿੱਦ ਕਰ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਸੁਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰ ਵਾਲੇ ਉੱਥੇ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਕੇ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਇੱਧਰੋਂ ਵੀ ਕੁਆਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਪਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਿਆ ਕੈਸ਼ ਦਾਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੜੱਪ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੜਕੀ ਉਧਰ ਬੁਲਾਉਣ ਦੇ ਲਾਰੇ ਕਰਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਡੀਕਦੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਪਰਵਾਸੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਖਿਲਵਾੜ ਦਾ ਪਰਦਾ ਫ਼ਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- (i) ਰਾਣੀ ਕਿੰਨੀ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਕੁੜੀ ਸੀ ?
- (ii) ਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਾਤਰ ਰਾਣੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ?
- (iii) ਜਿਹੜਾ ਮੁੰਡਾ ਰਾਣੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਵੇਖਿਆ, ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਕਿੰਨੀ ਸੀ ?
- (iv) ਕੀ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ ਭੇਜ ਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਨ ?
- (v) ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੋ।
- (vi) ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਕਿਨ੍ਹਾਂ-ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ? ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਤਿਆਰ ਕਰੋ।

ਆਉ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰੀਏ

ੳ. ਪਾਠ ਤੋਂ ਅੱਗੇ :

- (i) ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਜਿਸ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾ ਕੇ ਇਧਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ? ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
- (ii) ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ 'ਚ ਰੁਚੀ ਰਖਦੇ ਹੋ ? ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਿਆਹ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕੋਈ ਚੁਣੌਤੀ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਨਜਿੱਠੋਗੇ ? ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ।

- (iii) ਤੁਹਾਡੇ ਚਾਚੇ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾ ਕੇ ਉਥੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਦਾਜ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਇੱਕ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੋ।

ਅ. ਲਿੰਗ ਬਦਲੋ :

- (i) ਪਤਨੀ ...
- (ii) ਮੁੰਡਾ ...
- (iii) ਧੀ
- (iv) ਮਿੱਤਰ ...

ਬ. ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

- (i) ਸੋਹਣੀ ...
- (ii) ਅੱਗਾ ...
- (iii) ਕਾਹਲੀ ...
- (iv) ਕੁਆਰੀ ...

ਸ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਕੇ ਲਿਖੋ :

- (i) ਕੁੜਿਆਂ ...
- (ii) ਮਾਪੀਆਂ ...
- (iii) ਐਡੀਕ ...
- (iv) ਸ਼ੁਲੀਆਂ ...

ਹ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਾਰਕ ਚੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖੋ :

- (i) ਪਿਤਾ ਧੀ ਲਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵੇਖਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ...
- (ii) ਮਾਪਿਆ ਨੇ ਕੁੜੀ ਲਈ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇੱਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ...
- (iii) ਆਪਾਂ ਕਿਉਂ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਧੱਕਾ ਦਿੰਨੇ ਆਂ ...
- (iv) ਲੇਖਕ ਨੇ ਮਿੱਤਰ ਰਾਹੀਂ ਰਿਸ਼ਤਾ ਲੱਭਿਆ ...

ਕ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਚੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੱਸੋ :

- (i) ਰਾਣੀ ਢੇਰ ਸਾਰੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ...
- (ii) ਮੁੰਡਾ ਸੱਤ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਤੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ...
- (iii) ਤੁਹਾਡੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਉਮਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ...
- (iv) ਇਹ ਲੜਕਾ ਬਹੁਤ ਲਾਲਚੀ ਹੈ ...

ਸਤੀਆਂ ਸੇਈ

ਡਾ. ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ

ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਿਰਮੌਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾ ਡਾ. ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦਾ ਜਨਮ 4 ਮਈ, 1935 ਈ. ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਰੱਬੋਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਖੇ ਪਿਤਾ ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਪਟਿਆਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਵਿੱਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਦਰਾਂ ਨਾਵਲ, ਅੱਠ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤੇ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਈਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਮਿਲ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕਹਾਣੀ ਕਹਿਣ ਦੀ ਕਲਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਢੁੱਕਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇੱਕ ਔਰਤ ਮਨ ਦੀ ਬਾਤ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਲਵਾ ਖੇਤਰ ਦੀ ਝਾਕੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਮਲਵਈ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਹੋਵਣ ਵਾਲੀ	: ਹੋਣ ਵਾਲੀ
ਨਾਰ	: ਪਤਨੀ
ਅੰਨ੍ਹਾ	: ਨੇਤਰਹੀਣ, ਸੂਰਦਾਸ
ਮੰਗਤਾ	: ਭਿਖਾਰੀ

ਸਤੀਆਂ ਸੇਈ

“ਜਦੋਂ ਵੀਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੱਤ ਨੂੰ,
ਦਿੱਤਾ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾ।
ਉਹਦੀ ਹੋਵਣ ਵਾਲੀ ਨਾਰ ਨੂੰ,
ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ...।”

ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹਾ ਮੰਗਤਾ ਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ... ਫਿਰ ... ਮੈਂ ਮੰਗਤੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ ਪਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਉਸ ਡੱਬੇ ਵਿਚੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਜਾ ਚੜ੍ਹਿਆ।

ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਖਿਆਲ ਆਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੋਣਾ ਏਂ, ਕੀ ਗੁਜ਼ਰੀ ਹੋਊ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੰਗੇਤਰ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ... ? ਮੈਂ ਡੱਬੇ ਦੀ ਬਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਤੱਕਣ ਲੱਗੀ। ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸਾਹਮਣੇ ਖੇਤ, ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਉੱਗੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਤੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਨੱਠੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ। ਉੱਨੀ ਹੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਖਿਆਲ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਨੱਠਣ ਲੱਗੇ। ਮੇਰੀ ਕਲਪਨਾ ਦੂਰ ... ਦਿਸਹੱਦੇ ਤੋਂ ਵੀ ਦੂਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਕੱਚੇ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਚਰਖਾ ਕੱਤਦੀ ਇਕ ਸੁਨੱਖੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲੱਗੀ। ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਤੱਕਣ ਲੱਗੀ।

“ਕੀ ਆਹਨੀ ਏਂ ... ?” ਉਹ ਬੋਲੀ।

“ਤੂੰ ਕਿਵੇਂ ਉਮਰ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ?” ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ।

“ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਪਾਸ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਕਹਿਣਾ ਸੀ, ਇਹ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੰਗੇਤਰ ਏ—ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਸਾਹਸ ਛੱਡਦੀ ? ਮਿਹਨਤ ਮਜ਼ੂਰੀ ਕੀਤੀ, ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਪਾਹਾਂ ਚੁੱਗੀਆਂ, ਕੱਤਣਾ ਕੱਤਿਆ, ਪੀਹਣੇ ਪੀਠੇ, ਕੋਠੇ ਲਿੱਪੇ, ਘਾਹ ਖੋਤੇ ... ਤੇ ਡੰਗ ਟਪਾਇਆ।”

“ਕਿਉ, ਤੇਰੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਤੇਰਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ?” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਕਿਹੜਾ ਸਾਲ ਛੀ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ’ਤੇ ਬੋਝ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ? ਇਹ ਤਾਂ ਉਮਰਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਸਨ। ਨਾਲੇ ਉਹਨਾਂ ਉਹਨੂੰ ਹੀ ਕੋਸਣਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚੇ ਹੀ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ।”

“ਤੂੰ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲੋਂ ਮਦਦ ਮੰਗ ਲੈਣੀ ਸੀ।” ਮੈਂ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਆਖਿਆ।

“ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਮੰਗੇਤਰ ਹੋ ਕੇ ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਅੱਡਦੀ—ਇਹ ਮੈਥੋਂ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ।”

ਉਹਦਾ ਸਿਦਕ, ਉਹਦਾ ਸਾਹਸ, ਉਹਦਾ ਸਿਰੜ ਦੇਖ, ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਔਰਤ ਦੇ ਪੈਰ ਛੂਹ ਲਵਾਂ। ਉਮਰਾਂ ਦੇ ਛਿੱਲੜ ਲਾਹ ਉਹ ਭਰ-ਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਬਣ ਮੇਰੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉਘੜ ਖਲੋਤੀ।

“ਸੁਣਿਆ ਏਂ ਉਹਦੇ ਪਿੰਡ ਉਹਦੀ ਯਾਦ ਮਨਾ ਰਹੇ ਨੇ। ਤੂੰ ਜਾਏਂਗੀ ?” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਮੈਂ ... ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਪਿੰਡ ਭਲਾ ਕਿਵੇਂ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ? ਉਸ ਵਜਦੇ ਵਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਸਿਹਰੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਲੈਣ ਆਉਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਇਆ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ?”

“ਇਹ ਤੇ ਬੜੀ ਪੁਰਾਣੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ਏ।” ਮੈਂ ਆਖਿਆ।

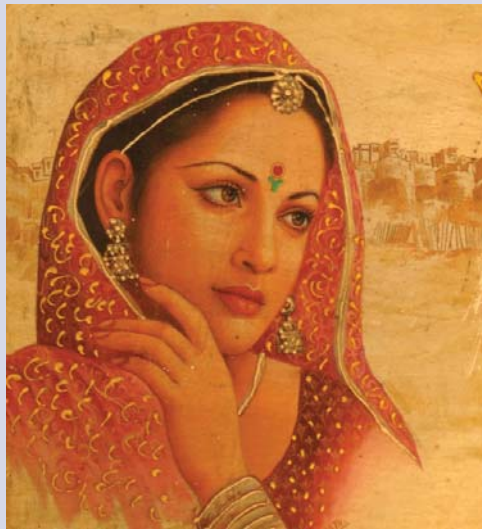
“ਤੈਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀ ਲਗਦੀ ਹੋਊ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਉਂ ਲਗਦੀ ਏ ਜਿਵੇਂ ਹਾਲੇ ਕੱਲ੍ਹ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ—ਜਦੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਦੀਵੇ ਮਿਲਦਿਆਂ ਨਾਲ ਉਹ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਆਇਆ ਸੀ। ਬਾਹਰ ਖੂਹ ’ਤੇ ਖਲੋ, ਇਕ ਨਿਆਣੇ ਹੱਥ ਮੈਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਝਿਜਕਦੀ ਝਿਜਕਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਉਥੇ ਆ ਗਈ। ਬੋਲਿਆ, ‘ਤੂੰ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੀਂ। ਅਜੇ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਨੇ। ਜਦੋਂ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਾਂਗਾ—ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਆਵਾਂਗਾ ...।’

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਬਾਰੀ	: ਖਿੜਕੀ
ਮੁੜ-ਮੁੜ	: ਵਾਰ-ਵਾਰ
ਮੰਗੇਤਰ	: ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋਣਾ ਪੱਕਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ
ਤੱਕਣ	: ਵੇਖਣ
ਨੱਠੀਆਂ	: ਭੱਜੀਆਂ, ਦੌੜੀਆਂ
ਸੁਨੱਖੀ	: ਸੋਹਣੀ
ਦਿਸਹੱਦਾ	: ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ
ਆਹਨੀ	: ਕਹਿੰਦੀ
ਮਜ਼ੂਰੀ	: ਮਜ਼ਦੂਰੀ
ਖੋਤੇ	: ਪੁਟੇ, ਖੁਰਚੇ
ਪੀਹਣੇ ਪੀਠੇ	: ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਚੱਕੀ ਚਲਾਈ
ਕੋਠੇ ਲਿੱਪੇ	: ਕੱਚੇ ਮਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਲਿੱਪਾਈ ਕੀਤੀ
ਡੰਗ ਟਪਾਇਆ	: ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ
ਖਿਆਲ	: ਧਿਆਨ
ਛੀ	: ਛੇ
ਕੋਸਣਾ	: ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹਿਣਾ
ਹੱਥ ਅੱਡਦੀ	: ਹੱਥ ਫੈਲਾਉਂਦੀ, ਭੀਖ ਮੰਗਦੀ
ਸਿਦਕ	: ਸਬਰ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਭਰੋਸਾ
ਸਾਹਸ	: ਹਿੰਮਤ, ਹੌਂਸਲਾ
ਸਿਰੜ	: ਹੱਠ, ਇਰਾਦਾ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ
ਛਿੱਲੜ ਲਾਹ	: ਪਰਤ, ਰੂਪ ਬਦਲ ਕੇ
ਉਘੜ	: ਪ੍ਰਗਟ
ਦੀਵੇ ਮਿਲਦਿਆਂ	: ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ
ਨਿਆਣੇ	: ਬੱਚੇ, ਜੁਆਕ
ਸੁਨੇਹਾ	: ਸੰਦੇਸ਼
ਝਿਜਕਦੀ	: ਸੰਕੋਚਦੀ

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਰੂਸੀ	: ਰੂਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ
ਏਡੀ	: ਇੰਨੀ
ਫੇਰਾ	: ਆਉਣਾ
ਉਡਕੀਦੀ	: ਇੰਤਜ਼ਾਰ
ਪੀੜਾਂ	: ਦੁਖ-ਦਰਦ
ਸਾਰ	: ਪਤਾ ਹੋਣਾ
ਕੰਡਿਆਲੀ	: ਕੰਡਿਆਂ ਵਾਲੀ
ਬਰੇਤੇ	: ਰੇਤ ਦੀ ਕਿਸਮ
ਕੁਮਲਾਏ	: ਮੁਰਝਾਏ ਹੋਏ
ਤ੍ਰਭਕੀ	: ਹੈਰਾਨ ਹੋਈ, ਡਰ ਨਾਲ ਕੰਬੀ
ਕਰੁਣਾ	: ਦਰਦਨਾਕ
ਚਾਹ	: ਇੱਛਾ
ਮੁਕਦੇ	: ਖ਼ਤਮ
ਸੁਹਣੇ	: ਚੰਗੇ
ਝੱਲੇ	: ਸਹਿਣ, ਬਰਦਾਸ਼ਤ
ਘੜੀ ਪਲ	: ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ
ਚਮਕ	: ਆਸ ਦੀ ਕਿਰਨ

ਉਹ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮੁੜ ਅਜੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ...।”

ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਰੂਸੀ ਗੀਤ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ‘ਸਾਡਾ ਘਰ ਸਜਨੀਏ ਏਡੀ ਦੂਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਮਰ ਭਰ ਫੇਰਾ ਨਾ ਪਾਇਆ।’ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਤੜਪ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਲੱਭਦੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਉਹਨੂੰ ਉਡੀਕਦੀ ਰਹੀ, ਜਿਹਨੇ ਮੁੜ ਕਦੇ ਫੇਰਾ ਨਾ ਪਾਇਆ।

“ਤੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੀੜਾਂ ਦੀ ਸਾਰ ਕੀ ਜਾਣੇ ?” ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਕੇ ਬੋਲੀ। ਦੋ ਹੰਝੂ

ਵਹਿ ਤੁਰੇ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, “ਇਹ ਕਿਹੀ ਵੇ ਧਰਤ ਕੰਡਿਆਲੀ, ਇਹ ਕਿਹੇ ਵੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਰੇਤੇ—ਮੇਰੇ ਸਾਹ ਸੁਕਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਨੇ।”

“ਰੱਬ ਤੈਨੂੰ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਬਖਸ਼ੇ !” ਉਹਦੇ ਕੁਮਲਾਏ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ ਮੈਂ ਆਖਿਆ।

ਉਹ ਇਉਂ ਤ੍ਰਭਕੀ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਚਪੇੜ ਕੱਢ ਮਾਰੀ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਕਰੁਣਾ-ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਮੇਰੀਏ ਹਮਦਰਦਣੇ, ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਲਈ ਮੇਰੀ ਚਾਹ ਨਹੀਂ। ਉਮਰ ਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਦਿਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੁਕਦੇ ਪਏ।”

ਉਹਦੀ ਉਦਾਸੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਦੇਖੀ ਨਾ ਗਈ। ਗੱਲ ਬਦਲਣ ਲਈ ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਚੱਲ। ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਦਾ ਵਿਆਹ ਏ, ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨ ਸੁਹਣੇ ਲੰਘ ਜਾਣਗੇ।”

“ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ।” ਉਹ ਬੋਲੀ।

“ਕਿਉ ... ?” ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ।

“ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਮੌਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਝੱਲੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਅਜਿਹੇ ਮੌਕਿਆਂ ਤੇ ਮੈਂ ਬੜੀ ਥੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੇ ਗ਼ਮ ਹੁਣ ਘੜੀ ਪਲ ਲਈ ਵੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪੈ ਗਈ ਹੈ। ਇਕ ਗੱਲ ਦਸੇਂਗੀ ?” ਉਹਨੇ ਆਸ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤਕਿਆ।

“ਹਾਂ ਪੁੱਛ”, ਮੈਂ ਆਖਿਆ।

“ਕੀ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਕੋਈ ਅਗਲਾ ਜਨਮ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਏ ?”

“ਵਿਚਾਰੀ ...” ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੇ ਆਖਿਆ।

“ਹਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਏ।” ਮੈਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸੁਣ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਚਮਕ ਆਈ ਤੇ ਉਹ ਮੁਸਕਾ ਪਈ।

“ਕੀ ਅਜੇ ਤੀਕ ਵੀ ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਯਾਦ ਏ ?” ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ।

“ਹਾਂ ... ਹਰ ਘੜੀ, ਹਰ ਪਲ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਰਹਿੰਦਾ ਏ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਤਾਂ ਬੜਾ ਮਨ ਕਰਦਾ ਏ ਕਿ ਕੋਈ ਆ ਕੇ ਆਖੇ, ‘ਨਹੀਂ ਉਹ ਮਰਿਆ ਨਹੀਂ, ਉਹਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਉਹ ਜਿਉਂਦਾ ਏ।’ ਕਦੀ ਕਦੀ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ ਜੇ ਕਿਧਰੋਂ ਉਹ ਸੱਚੀ ਮੁਚੀ ਮੁੜ ਆਵੇ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਆਖਾਂ—‘ਕਹੁ ਵੇ ਏਨ੍ਹਾਂ ਤਕਦੀਰਾਂ ਨੂੰ, ਇਉਂ ਨਾ ਦੂਰ ਖਲੋਣ—ਮੈਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਧੀ ਵੇ ਮੈਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਭੈਣ’—ਪਰ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਕਦੀਰਾਂ ਕੋਲ ਮੇਰੇ ਜੋਗਾ ਹੈ ਕੀ ਏ”—ਉਹ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੀ।

“ਹੁਣ ਤਾਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਪੂਰੇ ਹੋ ਰਹੇ ਨੇ। ਦੇਖ, ਦੇਸ਼ ਕਿਵੇਂ ਤਰੱਕੀ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਏ, ਤੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਪਾ। ਦੇਖ, ਨਵਾਂ ਵਰ੍ਹਾ ਆਇਆ ਏ, ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਕਦਮ ਚੁਕ।” ਮੈਂ ਆਖਿਆ।

ਉਹਦਾ ਮੂੰਹ ਹਿੱਸ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਚੁਪ-ਚਾਪ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕਣ ਲੱਗੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੋਵੇ :

“ਪਿਛਲਾ ਵਰ੍ਹਾ ਰੋ ਕੇ ਟੁਰ ਚਲਿਆ,
ਅਗਲਾ ਵੀ ਖੜਾ ਉਦਾਸ।
ਕਿਹੜੇ ਵੇ ਮੁਨੀ ਸਰਾਪਿਆ,
ਤੂੰ ਮੁੜ ਨਾ ਪੁੱਛੀ ਵਾਤ।”

“ਤੂੰ ਕੀ ਸੋਚ ਰਹੀ ਏ”, ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਹੌਕਾ ਭਰਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੋਵੇ, ‘ਰਾਤ ਦੀ ਰਾਣੀ ਮੈਨੂੰ ਪੁਛਦੀ, ਕਿਥੇ ਤਾਂ ਗਈਆਂ ਨੀ ਤੇਰੀਆਂ ਨੀਂਦਰਾਂ, ਦਿਹੂੰ ਵੀ ਉਲਾਂਭੇ ਦਿੰਦਾ, ਕਿਥੇ ਤਾਂ ਖੋਈਆਂ ਤੇਰੀਆਂ ਸੂਰਤਾਂ—ਮੈਂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਤੈਥੋਂ ਪੁਛਦੀ, ਕੌਣ ਭਰੂ ਵੇ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ, ਕੌਣ ਬਣੂੰ ਵੇ ਮੇਰੇ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਸੀਰੀ—?’

ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ, ‘ਨਾਨਕ ਸਤੀਆਂ ਜਾਣੀਅਨਿ ਜਿ ਬਿਰਹੇ ਚੋਟ ਮਰੰਨਿ ...’ ਇਸ ਕਥਨ ਅਗੇ ਮੈਂ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਦਿੱਤਾ—ਉਹਦੀ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਜੁੱਤੀ ‘ਤੇ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਪੈ ਗਈ। ਮੈਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਉਹਦੀ ਕਮੀਜ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਟਾਕੀਆਂ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ।

“ਤੂੰ ਉਹਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ?” ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਉਹਦੇ ਬਾਰੇ ਹੀ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਨਹੀਂ”, ਮੈਂ ਆਖਿਆ।

“ਉਹ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਸੀ—ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਪਰਾਹੁਣਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਸੋਹਣਾ” ਤੇ ... ਅੱਗੋਂ ਉਹਦਾ ਗਲਾ ਭਰ ਆਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੀ :

“ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਰਾਹੀਆਂ ਦੇ ਮੈਂ ਮੂੰਹ ਵਲ ਤਕਦੀ ਕੋਈ ਕਰੇ ਵੇ ਤੇਰੀ ਗੱਲ।

ਮੈਂ ਕੰਨਿਆ ਕੁਆਰੀ ਖੜੀ ਉਡੀਕਦੀ ਵੇ ਕਦੇ ਤਾਂ ਸੁਨੇਹਾ ਘੱਲ।”

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਮੁੜ ਆਵੇ	: ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਵੇ
ਤਕਦੀਰਾਂ	: ਕਿਸਮਤਾਂ, ਲੇਖ
ਖਲੋਣ	: ਖਲੋਤੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ
ਜੋਗਾ	: ਵਾਸਤੇ, ਲਈ
ਵਰ੍ਹਾ	: ਸਾਲ
ਹਿੱਸ	: ਸੰਗਤਨਾ
ਟੁਰ	: ਨਿਕਲ
ਮੁਨੀ	: ਰਿਸ਼ੀ ਮੁੰਨੀ
ਸਰਾਪਿਆ	: ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਦ-ਦੁਆ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ
ਵਾਤ	: ਬਾਤ, ਹਾਲ-ਚਾਲ
ਨੀਂਦਰਾਂ	: ਨੀਂਦਾਂ
ਦਿਹੂੰ	: ਦਿਨ
ਉਲਾਂਭੇ	: ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ
ਖੋਈਆਂ	: ਗੁਆਚ ਗਈਆਂ
ਹੁੰਗਾਰਾ	: ਹਾਮੀ ਭਰਨੀ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਗੱਲ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ
ਤੈਥੋਂ	: ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ
ਸੀਰੀ	: ਭਾਈਵਾਲ, ਸਾਂਝੀਵਾਲ
ਬਿਰਹੇ	: ਵਿਛੋੜਾ, ਵਿਯੋਗ, ਜੁਦਾਈ
ਚੋਟ	: ਸੱਟ
ਟਾਕੀਆਂ	: ਫੱਟੇ ਕਪੜੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਪੜੇ ਦੀ ਕਾਤਰ ਲਗਾ ਕੇ ਸਿਉਣਾ
ਪਰਾਹੁਣਿਆਂ	: ਪਤੀਆਂ
ਰਾਹੀਆ	: ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ
ਘੱਲ	: ਭੇਜ

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਲੇਖ	: ਕਿਸਮਤ
ਲਾਟ	: ਅੱਗ ਦੀ ਲੋਅ
ਕਹਿਰ	: ਗੁੱਸਾ, ਕਰੋਧੀ, ਕ੍ਰੋਧ
ਫੁੰਕਾਰ	: ਸੱਪ ਦੀ ਸੂਕਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼
ਡੱਸ	: ਡੰਗ ਮਾਰਨਾ
ਲੋਚਦੀ	: ਚਾਹੁੰਦੀ
ਹੰਝੂ	: ਅੱਥਰੂ, ਆਂਸੂ
ਧਰਤ ਅੰਬਰ	: ਧਰਤੀ ਤੇ ਅਕਾਸ਼

“ਕੀ ਸੋਚ ਰਹੀ ਏਂ ਸੋਹਣੀਏਂ ?” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਤੱਕਣ ਲੱਗੀ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ‘ਮਾਂ ਆਪਣੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪੁੱਛਦੀ ਧੀ ਦੇ ਕਿਹੇ ਲੇਖ ਲਿਖਾਏ।’

ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਤੱਕਦੀ ਰਹੀ। ਇਕ ਲਾਟ ਬਲਦੀ ਸੀ ਉਹਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ, ਇਕ ਕਹਿਰ ਸੀ, ਉਹਦੀ ਤੱਕਣੀ ਵਿਚ। ਮੈਨੂੰ ਲਗਿਆ ਜਿਵੇਂ, ਉਹ ਇਕ ਨਾਗਣ ਬਣ ਕੇ ਫੁੰਕਾਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਹੁਣੇ ਡੱਸ ਲੈਣਾ ਲੋਚਦੀ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਸਭ ਕੁਝ ਭੰਨ ਤੋੜ ਮਸਲ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਉਹਨੇ ਪਲਕਾਂ ਝੁਕਾ ਲਈਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੋਵੇ ‘ਮੈਂ ਭਲਾ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ—’

“ਤੂੰ ਨਿਰਾਸ ਨਾ ਹੋ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਸਿਰਫ ਤੇਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਡਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਦੁੱਖ ਤੈਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ—ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਹੈ—ਅਸੀਂ ਉਹਨੂੰ ਭੁੱਲੇ ਨਹੀਂ, ਸਾਨੂੰ ਤੂੰ ਭੀ ਯਾਦ ਏਂ।”

ਇਹ ਸੁਣ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ ਤੇ ਹੰਝੂ ਕੇਰ, ਉਹ ਮੇਰੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚੋਂ ਮੁੜ ਚੱਲੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ, ‘ਧਰਤ ਅੰਬਰ ਵੀ ਸੋਚਦੇ ਕੀ ਦੇਣ ਤਸੱਲੀ।’

ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਝੂਟੇ ਨਾਲ ਗੱਡੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਤੇ ਆਣ ਖੜੀ ਹੋਈ। ਉਹ ਮੰਗਤਾ ਫੇਰ ਡੱਬੇ ਅੱਗੋਂ ਦੀ ਗਾਉਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ :

“ਜਦੋਂ ਵੀਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੱਤ ਨੂੰ,
ਦਿੱਤਾ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾ।
ਉਹਦੀ ਹੋਵਣ ਵਾਲੀ ਨਾਰ ਨੂੰ,
ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਜਾ।”

ਟਿੱਪਣੀ

ਡਾ. ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਨੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੰਗੋਤਰ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਘਟਨਾ ਕ੍ਰਮ ਇੱਕ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਮੰਗਤੇ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ‘ਮੈਂ-ਪਾਤਰ’ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਸਫਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਥੇ ਇਕ ਮੰਗਤਾ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਗੀਤ ਗਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਪਲਨਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸ ਔਰਤ ਦੇ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਥੇ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਹਨਤ-ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਇਆ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੰਗਤੇਰ ਕਹਾਉਣਾ ਫਖ਼ਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸਮਝੀ।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਕਰਕੇ, ਛੇਤੀ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਵਚਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਚਨਾਂ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇੱਕੋ ਇੱਕ

ਯਾਦ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਸਿਦਕ ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਲਈ ਸਤੀ ਹੋਣ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮਹਾਨ ਔਰਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪਾਠਕ ਦਾ ਸਿਰ ਨਮਸਕਾਰ ਲਈ ਝੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਾਧੂ ਵਿਸਤਾਰ ਦੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ “ਨਾਨਕ ਸਤੀਆਂ ਜਾਣੀਅਨ ਜਿ ਬਿਰਹੇ ਚੋਟ ਮਰੰਨਿ” ਵਾਲੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਂਦੀ ਪਾਠਕ ਮਨ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- (i) ‘ਸਤੀਆ ਸੇਈ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅੰਨ੍ਹਾ ਮੰਗਤਾ ਕਿਸ ਬਾਰੇ ਗੀਤ ਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ?
- (ii) ਲੇਖਿਕਾ ਕਲਪਨਾ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ?
- (iii) ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੰਗਤੇਰ ਨਾਲ ਕਿਹੜਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ?
- (iv) ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਤੀਆ ਇਸਤਰੀਆਂ ਕੌਣ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ?
- (v) ਕੀ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਮਹਾਨ ਔਰਤ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ?

ਆਉ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰੀਏ

ੳ. ਪਾਠ ਤੋਂ ਅੱਗੇ

- (i) ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾ ਕੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ? ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
- (ii) ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਜਿਸ ਨੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਬਿਤਾਈ ਹੋਵੇ ? ਉਸ ਦੀਆਂ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦੇ ਹੋਏ ਇੱਕ ਲੇਖ ਲਿਖੋ।
- (iii) ਔਰਤ ਸਿਦਕ ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਪਤੀ ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਂ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਿਦਕ ਉਪਰ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ? ਉਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾਦਾਇਕ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੋ।
- (iv) ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ? ਇਸ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਏ ਜਤਨਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
- (v) ਔਰਤ ਦੇ ਸੁਖੀ ਸੰਸਾਰ ਬਾਰੇ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਨ ਤਿਆਰ ਕਰੋ।

ਅ. ਵਚਨ ਬਦਲੋ :

- (i) ਗੱਡੀ ...
- (ii) ਬਾਰੀ ...
- (iii) ਫਸਲ ...
- (iv) ਲਫਜ਼ ...
- (v) ਸਿਹਰਾ ...
- (vi) ਕਤਾਰ ...
- (vii) ਦਰੱਖਤ ...
- (viii) ਸਟੇਸ਼ਨ ...
- (ix) ਅੰਬਰ ...
- (x) ਡੱਬਾ ...

ੲ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਰਿਆ ਚੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਲਿਖੋ :

- (i) ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੰਗਤੇਰ ਨੇ ਕਪਾਹਾਂ ਚੁਗਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ...
- (ii) ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਅੰਨ੍ਹਾ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ...
- (iii) ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਮੰਗਤੇਰ ਬਾਰੇ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ। ...
- (iv) ਮੰਗਤੇਰ ਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ...
- (v) ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਤੱਕਦੀ ਰਹੀ।

ਸ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਲਕੀਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੱਸੋ:

- (i) ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੇਗਾ। ...
- (ii) ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯਾਦ ਮੰਗਤੇਰ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸਤਾਉਂਦੀ ਹੈ। ...
- (iii) ਮੰਗਤੇਰ ਨੂੰ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਪਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ...
- (iv) ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ...
- (v) ਉਹ ਝਿਜਕਦੀ ਝਿਜਕਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਉਥੇ ਆ ਗਈ।

ਹ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਪਛਾਣ ਕੇ ਲਿਖੋ :

- (i) ਉਹ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਸੀ।
- (ii) ਮੰਗਤੇਰ ਨੇ ਕੋਠਾ ਲਿੱਪ ਲਿਆ ਸੀ। ...
- (iii) ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ...
- (iv) ਲੇਖਿਕਾ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ...
- (v) ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁੱਲੇ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਤੂੰ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਏਂ।

ਕ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਖਾਣਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਦੱਸ ਕੇ ਵਾਕ ਬਣਾਉ :

- (i) ਆਪ ਕਾਜ, ਮਹਾਂ ਕਾਜ ...
- (ii) ਉੱਖਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਮੋਹਲਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਡਰ ...
- (iii) ਈਸਬਗੋਲ ਤੇ ਕੁਝ ਨਾ ਫੋਲ ...
- (iv) ਸੌ ਸੁਨਿਆਰ ਦੀ ਇੱਕ ਲੁਹਾਰ ਦੀ ...
- (v) ਹੰਕਾਰਿਆ ਸੌ ਮਾਰਿਆ ...

ਖ. ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਬਹੁ-ਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਾਕ ਬਣਾਉ :

- (i) ਮੰਗ ...
- (ii) ਝੱਲੇ ...
- (iii) ਲਾਵਾਂ ...
- (iv) ਵਾਰ ..
- (v) ਡੰਗ ...

ਦੁੱਧ ਤੇ ਪੁੱਤ

ਬਚਿੰਤ ਕੌਰ

ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਬਚਿੰਤ ਕੌਰ ਦਾ ਜਨਮ 8 ਫਰਵਰੀ, 1940 ਈ. ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਭੜੇ, ਨਾਭਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ- ਜਹਿਦ ਕਰਦਿਆਂ ਐੱਮ.ਫਿਲ. ਤੱਕ ਉੱਚ ਵਿੱਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ।

ਬਚਿੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਦੇ ਕਹਾਣੀ-ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵਧ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਈਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ : ‘ਮੰਜ਼ਲ’, ‘ਸੂਹਾ

ਰੰਗ ਸਿਆਹ ਰੰਗ’, ‘ਭੁੱਬਲ ਦੀ ਅੱਗ’। ‘ਕਿਆਰੀ ਲੋਂਗਾਂ ਦੀ’ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ 1982-83 ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ ਵਲੋਂ ਸਰਵੋਤਮ ਪੁਸਤਕ-ਸਨਮਾਨ ਮਿਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਾਵਲ, ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ, ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਤੇ ਬਾਲ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਬਚਿੰਤ ਕੌਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਸਰਲ ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਪਾਠਕ ਮਨ ਨੂੰ ਟੁੰਬਦਾ ਹੈ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

- ਖ਼ਾਸੀ : ਬਹੁਤ
- ਧਰਦੇ : ਸੁਣਦੇ
- ਭੋਰਾ : ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ
- ਜੀਅ : ਚਿਤ, ਮਨ

ਦੁੱਧ ਤੇ ਪੁੱਤ

ਮਈ ਦੀ ਪੰਜ ਤਰੀਕ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਪਰ ਬਾਬੇ ਬਾਰੂ ਨੂੰ ਨਾ ਕੋਈ ਬਾਹਰਲੇ ਘਰੋਂ ਲੈਣ ਆਇਆ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਆਪ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਵਿਦਿਆ ਹੁਣ ਉਸ ਨਾਲ ਖ਼ਾਸੀ ਔਖੀ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਦੀ ਸੀ। ਬੱਚੇ ਵੀ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਬਾਬੇ ਦੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਤੇ ਕੰਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਧਰਦੇ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਬਾਬੇ ਬਾਰੂ ਨੇ ਹਿੰਮਤ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਹਿ ਹੀ ਦਿਤਾ, “ਪੁੱਤਰ ਤਾਰਿਆ ਮੈਂ ਬਾਹਰਲੇ ਘਰੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦੇ। ਮੇਰਾ ਬਾਹਰਲੇ ਘਰੀਂ ਭੋਰਾ ਵੀ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ।”

“ਜੀਅ ਦਾ ਭਲਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਏ ਬਾਪੂ, ਜਦ ਮਾਂ ਦੇ ‘ਵਾਰੂ’ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪੰਜ ਭਾਈਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿ ਅਸੀਂ ਪੰਜ ਭਾਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਰੋਟੀ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਵਾਰੀ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਪਹਿਲੀ ਤਰੀਕ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਏਥੇ ਪੂਰੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪ੍ਰੀਤੂ ਦੇ ਘਰ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।” ਬਾਬਾ ਅੱਗੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਉੱਤਰ ਨਾ ਦੇ ਸਕਿਆ।

ਆਖਰ ਬਾਬੇ ਬਾਰੂ ਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਘਰ ਪ੍ਰੀਤੂ ਕੋਲ ਆਉਣਾ ਹੀ ਪਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਅੰਦਰੋਂ ਉਸ ਦੀ ਵੱਢੀ ਰੂਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀ ਏਥੇ ਆਉਣ ਨੂੰ, ਪਰ ਮਰਦਾ ਕੀ ਨਾ ਕਰਦਾ। ਕਰਤਾਰੇ ਨੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਜੋ ਦਿਤਾ ਸੀ, “ਬਾਪੂ ਹੁਣ ਤੂੰ ਪ੍ਰੀਤੂ ਦੇ ਘਰ ਚਲਾ ਜਾ।”

ਪ੍ਰੀਤੂ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਬੰਤ ਬਾਬੇ ਬਾਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਾ ਰਖਦੀ। ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰੀ ਉਸ ਦੇ ਕਪੜੇ ਧੋ ਦੇਂਦੀ, ਚਾਹ-ਪਾਣੀ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਦੇ ਦਿੰਦੀ। ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਸਮਝਾ ਰਖਿਆ ਸੀ ਕਿ “ਤੁਸੀਂ ਜਿੰਨੀ ਬਾਬੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੋਗੇ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਉੱਨਾ ਹੀ ਅੱਛਾ ਫਲ ਮਿਲੇਗਾ। ਵੱਡਿਆਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਖੁਸ਼ ਰੱਖਣ ‘ਤੇ ਰੱਬ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।”

ਪਰ ਐਨਾ ਕੁਝ ਕਰਨ ‘ਤੇ ਵੀ ਬੰਤ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਕਦੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦੀ। ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਸ਼ਰਾਬੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਆਥਣ ਨੂੰ ਉਹ ਘਰ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਅਵਾ-ਤਵਾ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ ਬੰਤ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਕਰਦਾ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਚੀ-ਉਚੀ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ। ਜੋ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਾ ਉਲਟਾਉਂਦਾ, ਉਹ ਜਾ ਕੇ ਬਾਬੇ ਬਾਰੂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮੰਜੀ ਨੂੰ ਠੇਡਾ ਮਾਰ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ, “ਬਾਪੂ ਅਜੇ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਹੋਰ ਇਹ ਮੰਜੀ ਪੂਜਣੀ ਹੈ ਮੈਂ।” ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਬੁੱਢੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਕੰਬਣ ਲਗਦਾ ਤੇ, ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀ ਉਹ ਰੋ ਉਠਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਹਨੇਰੀ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ। ਉਸ ਦੇ ਅੱਸੀ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਹੱਡ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਬਣੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ।

ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਰਾਬੀ ਪੁੱਤਰ ਉਸ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਅਵਾ-ਤਵਾ ਬੋਲਣੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਝਿਜਕਦਾ। ਕਿੰਨੀ ਬੇਪਤੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪ੍ਰੀਤੂ, ਬਾਬੇ ਬਾਰੂ ਦੀ। ਸ਼ਰਾਬੀ ਪੁੱਤ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਬੁਤ ਦਾ ਬੁਤ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ।

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਵਾਰੂ	: ਵੱਡਾ ਕਰਨਾ, ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੀ ਅੰਤਮ ਕਿਰਿਆ ਵੇਲੇ ਦੀ ਰਸਮ
ਵੱਢੀ ਰੂਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀ	: ਬਿਲਕੁਲ ਮਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ
ਕਸਰ	: ਘਾਟ
ਆਥਣ	: ਸ਼ਾਮ ਵੇਲਾ
ਅਵਾ-ਤਵਾ	: ਉੱਲ-ਜਲੂਲ, ਬੇਮਤਲਬ
ਮੰਜੀ ਪੂਜਣੀ	: ਵਿਅੰਗ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਤੋਂ ਭਾਵ
ਬੇਪਤੀ	: ਬੇਇਜ਼ਤੀ
ਬੁਤ ਦਾ ਬੁਤ	: ਸੁੰਨ, ਖਾਮੋਸ਼

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਟਿਕਿਆ	: ਸਥਿਰ
ਰੁਲਦਾ	: ਖੱਜਲ-ਖ਼ਰਾਬ ਹੁੰਦਾ
ਪਰੋਸਦੀ	: ਦਿੰਦੀ
ਗੁਗੇ ਦੀ ਪੂਜਾ	: ਸੱਪ ਦੀ ਪੂਜਾ
ਡੰਗ	: ਡੱਸਣਾ
ਸੋਲਾਂ ਆਨੇ ਠੀਕ	: ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ
ਵੇਲੇ ਸਿਰ	: ਸਮੇਂ ਸਿਰ
ਚੁੱਭਵੀਂ ਗੱਲ	: ਤਾਹਨਾ-ਮਿਹਣਾ
ਡੂਢ ਸੌ ਰੁਪਏ	: 150 ਰੁਪਏ
ਉਪੇੜਬੁਣ	: ਬੇ ਸਿੱਟਾ ਗੱਲ, ਖ਼ਿਆਲੀ ਸੋਚ
ਲਵਾ ਦੇਵਾਂ	: ਨਾਂ ਲਵਾ ਦੇਣਾ, ਨਾਂ ਕਰ ਦੇਣਾ
ਸਹਾਰ	: ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨਾ, ਸਹਿਣਾ
ਨੀਅਤ ਫਿੱਟੀ ਪਈ ਹੈ	: ਬੇਈਮਾਨ ਹੋ ਜਾਣਾ
ਹਥਿਆਉਣ	: ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰਨ
ਰੋਣਹਾਕਾ	: ਰੋਣ ਵਰਗੀ ਹਾਲਤ

ਫੇਰ ਸੋਚਾਂ ਹੀ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਂ ਪੁੱਤਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਤੇ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰਖਦਾ। ਆਖਰ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਕਹਿ ਉਠਦਾ, ਮਨਾ ਕਰਤਾਰੇ ਕੋਲ ਜੇ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿ ਸਕੇ ਤਾਂ ਹੀ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਤਾਂ ਰੱਖੇ ?

ਹੁਣ ਬਾਬੇ ਦੀ ਵਾਰੀ ਤਲੋਕੇ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣ ਦੀ ਸੀ। ਤਲੋਕਾ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਦੇ ਬੁਢਾਪੇ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੁਲਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖ ਸਕਦਾ। ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਤਲੋਕੇ ਦੇ ਘਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਤਲੋਕੇ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਪਰੋਸਦੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਚਾਹ ਦਿੰਦੀ। ਏਸ ਘਰ ਬਾਬੇ ਦੇ ਕਪੜੇ ਧੋ ਕੇ ਰੋਜ਼ ਬਦਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਤਲੋਕਾ ਉਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਰਖਦਾ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਗੁਗੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਗੇ ਨਾਲ ਭਲਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਪਿਆਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਡੰਗ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗੱਲ ਵੀ ਇਹ ਸੋਲਾਂ ਆਨੇ ਠੀਕ ਸੀ। ਤਲੋਕਾ ਬਾਬੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਵਹੁਟੀ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਬਾਬੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ, ਰੋਜ਼ ਕਪੜੇ ਧੋਂਦੀ, ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਦੇ ਦਿੰਦੀ, ਉਸ ਦਾ ਮੰਜਾ ਬਿਸਤਰਾ ਸਾਫ਼ ਰਖਦੀ। ਪਰ ਆਉਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਉਹ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਚੁੱਭਵੀਂ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਸੁਣਾ ਜਾਂਦੀ। “ਬਾਪੂ ਤੂੰ ਭਲਾ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰਾਂ ਲਈ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਥੋੜੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ ਸਾਡੇ ਕੋਲ। ਤੇਰੀ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਭਲਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰੇ।” ਬਾਬਾ ਨੂੰਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚੁਭਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀ ਰੋ ਉਠਦਾ। ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ-ਛੁਡਾ ਕੇ ਕਿਧਰੇ ਦੂਰ ਚਲਾ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਤਲੋਕੇ ਦਾ ਕੀ ਕਸੂਰ, ਨਾ ਉਹ ਤਲੋਕੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਸਦਾ, ਨਾ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ। ਬਾਬਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਘਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਲੜਾਈ ਹੋਵੇ।

ਫੇਰ ਆਪ ਹੀ ਸੋਚ ਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦੇ ਲੈਂਦਾ, ਠੀਕ ਹੀ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਲੋਕੇ ਦੀ ਬਹੂ। ਤਲੋਕੇ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਵੀ ਤਾਂ ਡੂਢ ਸੌ ਰੁਪੈ ਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਪਾਲਣੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਬਾਰੂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸੋਚਾਂ ਦੀ ਉਪੇੜਬੁਣ ਵਿਚ ਉਲਝਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਕਦੇ ਸੋਚਦਾ ਅੱਧੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤਲੋਕੇ ਦੇ ਨਾਉਂ ਲਵਾ ਦੇਵਾਂ। ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰ ਸਾਰੇ ਚੰਗਾ ਖਾਂਦੇ-ਪੀਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਉਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੁੱਤਰ ਕਿਵੇਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਪੂਰੇ ਹਿੱਸੇ ਲਈ ਮਰਨ-ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਨਾਲੇ ਦਿਆਲਾ ਜੋ ਹੁਣ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਵਾਹੁੰਦਾ ਬੀਜਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਦੋਂ ਮੰਨਣ ਲੱਗਿਆ, ਏਸ ਗੱਲ ਨੂੰ। ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਰੱਬ ਦਾ ਦਿਤਾ ਦੁੱਧ-ਪੁੱਤ ਸਭੋ ਕੁਝ ਹੈ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਨੀਅਤ ਫਿੱਟੀ ਪਈ ਹੈ। ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰੀ ਉਹ ਪਟਵਾਰੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਅੱਗੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹਥਿਆਉਣ ਨੂੰ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਤਾਹੀਓਂ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਬੇ ਬਾਰੂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬੁਲਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ।

ਸੋਚ-ਸੋਚ ਬਾਬਾ ਰੋਣਹਾਕਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਐਡਾ ਵੱਡਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਕਿ ਲੋਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਵਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਲਾ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਪੋਤੇ-ਪੋਤੀਆਂ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਵੀ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਕਿਹੜਾ ਪੁਤਰ ਦਿਆਲੇ ਦਾ ਤੇ ਕਿਹੜਾ ਪ੍ਰੀਤੂ ਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੋਈ ਉਸ ਦੀ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਪੁਛਦਾ।

ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਜਿਉਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਪਿੰਡ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਤੇ ਦਿਆਲੇ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਮੰਜੀ ਨੀਰੇ ਆਲੇ ਅੰਦਰ ਡਾਹ ਰਖੀ ਸੀ। ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਮਰ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮੰਜੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਟਿਕਾਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ।

ਪਹਿਲਾ ਦੂਜੇ ਵੱਲ, ਦੂਜਾ ਤੀਜੇ ਵੱਲ, ਤੀਜਾ ਚੌਥੇ ਵੱਲ ਧੱਕਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਿੰਨਾ ਵਡਾ ਉਸ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ, ਉੱਨੀਆਂ ਹੀ ਤੰਦਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਉਲਝਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਬਹੁਤਾ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕਹਿ ਉਠਦਾ, “ਦੇਖ ਭਾਗਵੰਤੀਏ, ਤੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜਿੰਨੇ ਪੁੱਤ ਬਹੁਤੇ ਹੋਣਗੇ ਉੱਨਾ ਹੀ ਬਹੁਤਾ ਸੁਖ ਮਿਲੇਗਾ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿਚ। ਕਦੇ ਭਲਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਤੇ ਪੁੱਤ ਵੀ ਬਹੁਤੇ ਲੱਗੇ ਹਨ ? ਅੱਜ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਜ਼ਰਾ ਆ ਕੇ। ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਦੁਖੀ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਰੁਖੀ-ਸੁਖੀ ਵੀ ਸਭ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।”

ਫੇਰ ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਦੌੜਾਈ। ਪਰ ਪੰਜਵਾਂ ਤਾਂ ਅਜੇ ਵਿਆਹਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਨਾਲੇ ਉਹ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੰਜ ਸੌ ਮੀਲ ਦੂਰ, ਉਸ ਨਾਲ ਭਲਾ ਮੇਰਾ ਕੀ ਗਿਲਾ।

ਹੁਣ ਸਾਲ ਦਾ ਅੰਤ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਫੇਰ ਬਾਬੇ ਦੀ ਵਾਰੀ ਕਰਤਾਰੇ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣ ਦੀ ਆ ਗਈ। ਬਾਬਾ ਬਾਰੂ ਅੰਦਰੋ-ਅੰਦਰੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਤਾਰੇ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਆਪਣੇ ਇਕਲੌਤੇ ਪੁੱਤਰ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬਟਵਾਰੇ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਤਾਉਂਦੀ। ਤੇ ਬਾਬਾ ਬਾਰੂ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਆਪਣਾ ਦੁਖ-ਸੁਖ ਫੇਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਟਿੱਪਣੀ

‘ਦੁੱਖ ਤੇ ਪੁੱਤ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲੇਖਿਕਾ ਨੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪਾਤਰ ਬਾਬੇ ਬਾਰੂ ਦੀ ਦੁੱਖ ਭਰੀ ਦਾਸਤਾਨ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ—ਕਰਤਾਰਾ, ਪ੍ਰੀਤੂ, ਤਲੋਕਾ, ਦਿਆਲਾ ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਪੁੱਤ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭੋਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਹਿ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਉਹ ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰ ਰੱਖਣਗੇ। ਬਾਪੂ ਦਾ ਮਨ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਘਰ ਇਕੋ ਪੁਤਰ ਕਰਤਾਰੇ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਗੱਲ-ਗੱਲ ’ਤੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਤਾਹਨੇ-ਮਿਹਣੇ

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਨੀਰੇ ਆਲੇ	
ਅੰਦਰ	: ਤੂੜੀ ਆਦਿ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਚਾਰੇ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ
ਡਾਹ	: ਵਿਛਾ
ਧੱਕਣ	: ਭੇਜਣ
ਤੰਦਾਂ	: ਬਮੇਲਿਆਂ, ਉਲਝਣਾਂ
ਰੁਖੀ-ਸੁਖੀ	: ਸਾਦੀ ਰੋਟੀ
ਭਾਰੀ	: ਬੋਝ
ਗਿਲਾ	: ਸ਼ਿਕਵਾ, ਨਰਾਜ਼ਗੀ
ਇਕਲੌਤੇ	: ਇਕੱਲੇ, ਇਕੋ ਇਕ
ਬਟਵਾਰੇ	: ਵੰਡ, ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਣਾ
ਫੇਲਦਾ	: ਸਾਂਝਾ ਕਰਦਾ

ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੋਨੇ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬਾਬੇ ਬਾਰੂ ਦੇ ਭਰਾ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਆਗਿਆਕਾਰ ਪੁੱਤਰ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਬਾਰੂ ਆਪਣੀ 80 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵੱਲ ਦੇਖਕੇ ਕੋਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਂ ਕਿੰਨਾਂ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਘਰਵਾਲੀ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਬੇਕਦਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਕਹਾਣੀਕਾਰਾ ਬਚਿੰਤ ਕੌਰ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਬੋਝ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਦੇਣ ਲਈ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਭੇਜ ਦੇਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਬਾਪੂ ਬਾਰੂ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਦੁੱਧ ਤੇ ਪੁੱਤ' ਫਿਟਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕਦੇ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦੇ। ਲੇਖਿਕਾ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ 'ਤੇ ਤਿੱਖਾ ਵਿਅੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਪੈਸਾ ਭਾਰੂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਢਾਅ ਲੱਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਬੇਕਦਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- (i) 'ਦੁੱਧ ਤੇ ਪੁੱਤ' ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਾਬੇ ਬਾਰੂ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ।
- (ii) ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਾਪੂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਸ ਨੂੰ ਦਸਦਾ ਹੈ।
- (iii) ਮਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਕੀ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।
- (iv) ਬਾਬੇ ਬਾਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੀਤੂ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਵਿਹਾਰ ਹੈ।
- (v) ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ।

ਆਉ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰੀਏ

ਓ. ਪਾਠ ਤੋਂ ਅੱਗੇ :

- (i) ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਲਈ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਬਿਆਨ ਕਰੋ।
- (ii) ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਮਾਪਿਆਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਧ ਰਹੀ ਦੂਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੱਸੋ।
- (iii) ਹੁਣ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਬੇਕਦਰੀ ਉਪਰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਉਂਦਾ ਇੱਕ ਲੇਖ ਲਿਖੋ।
- (iv) ਨਵੀਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਨੇੜਤਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਸੁਝਾਅ ਦਿਉ।
- (v) ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਲਿਖ ਕੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰੋ।

ਅ. ਵਚਨ ਬਦਲੋ :

(i) ਕੱਪੜਾ ...	(ii) ਬੱਚਾ ...
(iii) ਤਾਰਾ ...	(iv) ਗੱਲ ...
(v) ਮੰਜੀ ...	(vi) ਤਨਖਾਹ ...
(vii) ਬਿਸਤਰਾ ..	(viii) ਤੰਦ ...
(ix) ਜ਼ਮੀਨ ...	(x) ਚੋਣਵੀਂ ...

ਬ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਬਹੁ-ਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਾਕ ਬਣਾਉ :

- (i) ਉੱਤਰ ...
- (ii) ਦਰ ...
- (iii) ਫਲ ...
- (iv) ਵੱਢੀ ...
- (v) ਵੰਡ ...

ਸ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲਕੀਰੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੱਸੋ :

- (i) ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੋਲਾਂ ਆਨੇ ਠੀਕ ਸੀ।
- (ii) ਤਲੋਕਾ ਅੰਦਰ ਹੀ ਬੈਠਾ ਸੀ।
- (iii) ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਥੋੜੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ।
- (iv) ਉਸ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਪੁੱਤਰ ਨੌਕਰੀ ਲਈ ਦੂਰ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।...
- (v) ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਉਹ ਅਚਨਚੇਤ ਰੋ ਪਿਆ।...

ਹ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰੋ :

- (i) ਨੂੰਹ ਨੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਤਾਹਨੇ-ਮਿਹਣੇ ਦਿੱਤੇ। ...
- (ii) ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਆਇਆ। ...
- (iii) ਬਾਬਾ ਤੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ। ...
- (iv) ਪਤਨੀ ਦੇ ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ...
- (v) ਬਾਬੇ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤਾ। ...

ਕ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਕੇ ਲਿਖੋ :

- (i) ਵਿਦਿਆ ਹੁਣ ਉਸ ਨਾਲ ਖ਼ਾਸੀ ਔਖੀ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਦੀ ਸੀ।
- (ii) ਕਰਤਾਰੇ ਨੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਤੂ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
- (iii) ਬਾਬੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੋਲਾਂ ਆਨੇ ਠੀਕ ਸੀ।
- (iv) ਤਲੋਕਾ ਬਾਪੂ ਦੇ ਬੁਢਾਪੇ ਨੂੰ ਰੁਲਦਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ।
- (v) ਦਿਆਲੇ ਦੇ ਘਰ ਰੱਬ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ।

ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ

ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ

ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ-ਜਗਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਟਕਕਾਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਇਕਾਂਗੀ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਕਾਂਗੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਨ—‘ਸਪਤ ਰਿਸ਼ੀ’, ‘ਪੰਜ ਗੀਟੜਾ’, ‘ਮੁੜਕੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ’ ਤੇ ‘ਪੰਚ ਪ੍ਰਧਾਨ’। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਾਟਕ ਵੀ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਆਪਣੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਧਰਮ ਕੌਰ ਤੋਂ ਅਭਿਨੈ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ-ਪਾਤਰ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਆਮ ਤੌਰ ’ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਕਾਹਲ : ਤੇਜੀ ਵਿੱਚ
ਮੁਨਸ਼ੀ : ਹਿਸਾਬ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ, ਅਕਾਊਂਟੈਂਟ
ਹੱਸ ਤੁਸ : ਮੁਸਕਲਾਂ ਨਾਲ

ਸਮਾਂ : ਸੰਨ 1955
ਸਥਾਨ : ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਇੱਕ ਬਸਤੀ
ਵੇਲਾ : ਸਵੇਰੇ 10 ਵਜੇ
ਝਾਂਕੀ : ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਇੱਕ ਬੱਸ ਅੱਡਾ। ਤਿੰਨ ਬੰਦੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਇਸਤਰੀ ਬੱਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮੋਟਾ ਭਾਰਾ ਸੇਠ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਦੁੱਧ-ਚਿੱਟੀ ਟੋਪੀ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਖੱਦਰ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹ ਕੁਝ ਕਾਹਲ ਤੇ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿੱਚ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਮੁਨਸ਼ੀ ਹੈ। ਤੀਜਾ ਕੇਸਰ ਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਬੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ, ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਰ ਪਲ ਹੱਸ ਤੁਸ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ

ਹਨ। ਆਧੁਨਿਕ ਰੰਗ-ਢੰਗ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਵੀ ਹਾਸੇ ਮਖੌਲ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ।

ਸਵਾਰੀ : (ਸਾਹੋ ਸਾਹ) ਆਹ ਬੱਸ ਕਿਹੜੇ ਨੰਬਰ ਦੀ ਸੀ ?

ਕੇਸਰ : ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ ?

ਸਵਾਰੀ : ਤੇਰਾਂ ਨੰਬਰ ਦੀ।

ਕੇਸਰ : ਬੱਸ ਓਹੀ ਸੀ, ਐਧਰ ਆ ਜਾਓ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ, ਸਾਹ ਕੱਢ ਲਓ।

ਸਵਾਰੀ : ਵੇਖੋ ਜੀ, ਕਿੰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਸੀ।

ਸੇਠ : ਜਨਾਬ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਕਾਹਲੇ ਆਂ। ਸਾਡਾ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਏ।

ਕੇਸਰ : ਸੇਠ ਸਾਹਬ ਤਾਂ ਭੁੱਜੇ ਲੱਥੇ ਹੋਏ ਨੇ। ਵੇਖਦਾ ਨਹੀਂ ਵਿਚਾਰੇ ਕਿੰਨੇ ਬੇਚੈਨ ਨੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧੋਤੀ ਪੈਰ ਵਿੱਚ ਅੜ ਗਈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੰਡਕਟਰ ਉੱਤੇ ਹੀ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣਾ ਸੀ।

ਸੇਠ : ਤੁਹਾਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਸੁੱਝਦੀਆਂ ਨੇ। ਕੰਮ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਨਾ ਹੋਣਾ।

ਕੇਸਰ : ਸੇਠ ਜੀ, ਬੱਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਟਾਈਮ 'ਤੇ ਆਉਣਾ, ਘਬਰਾਉਣ ਨਾਲ ਛੇਤੀ ਨਹੀਂ ਆ ਜਾਣਾ।

ਸੇਠ : ਜਨਾਬ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਕਾਹਲੇ ਆਂ। ਸਾਡਾ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਏ।

ਸਵਾਰੀ : ਅਗਲੀ ਬੱਸ ਕਦੋਂ ਕੁ ਆਵੇਗੀ ?

ਕੇਸਰ : ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ।

ਇਸਤਰੀ : ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਜੀ, ਘਬਰਾਓ ਨਾ, ਬਾਬੂ ਲੋਕ ਸਭ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ ਨੇ, ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਈ ਵਾਰੀ ਏ।

ਕੇਸਰ : ਬੀਬੀ ਜੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਘਬਰਾਹਟ ਕਿੱਦਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਏ। ਜਿਥੇ ਜਨਾਨੀ ਹੋਵੇ ਇਉਂ ਲਗਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਪਰਵਾਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਹੁੰਦੇ ਆਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਨਾ ਆਵੇ।

ਸੇਠ : ਕੀ ਕਿਹਾ, ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਆਉਣੀ ?

ਕੇਸਰ : ਸੇਠ ਜੀ, ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕਾਹਲੀ ਏ, ਤਾਂ ਟੈਕਸੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਲੈਂਦੇ।

ਸੇਠ : ਭਾਈ ਸਾਹਬ, ਜੇ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਟੈਕਸੀਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹੀਏ ਤਾਂ ਫੇਰ ਖਟੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਖਟੀਏ।

ਕੇਸਰ : ਸੇਠ ਸਾਹਬ ਤਾਂ ਇਸ ਅਸੂਲ ਦੇ ਕਾਇਲ ਨੇ—ਚਮੜੀ ਜਾਏ ਪਰ ਦਮੜੀ ਨਾ ਜਾਏ।

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਮਖੌਲ	: ਮਜ਼ਾਕ
ਕਤਾਰ	: ਪੰਕਤੀ (ਲਾਈਨ)
ਕਾਹਲੇ	: ਜਲਦੀ ਵਿੱਚ
ਭੁੱਜੇ ਲੱਥੇ	: ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਣਾ
ਅੜ	: ਅਟਕ ਜਾਣਾ
ਖਟੀਆਂ	: ਕਮਾਈਆਂ
ਖਟੀਏ	: ਕਮਾਈਏ
ਕਾਇਲ	: ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ
ਦਮੜੀ	: ਪੈਸਾ

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਜਾਨ ਮਾਰਕੇ	: ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ
ਬਹੁਤਿਆ	: ਆਇਆ
ਉਡੀਕ	: ਇੰਤਜ਼ਾਰ
ਆਹਰੇ	: ਕੰਮ-ਧੰਦੇ
ਲਿਸ਼-ਲਿਸ਼	: ਚਮਕਣ
ਗੂਠੇ	: ਅੰਗੂਠੇ
ਦੂਣ ਸਵਾਇਆ	: ਦੁਗਣਾ, ਵਧਣਾ

ਸੇਠ	: ਭਾਈ ਸਾਹਬ, ਜਾਨ ਮਾਰ ਕੇ ਪੈਸਾ ਕਮਾਈਦਾ ਏ।
ਕੇਸਰ	: ਦੂਜੇ ਦੀ ਜਾਨ ਮਾਰ ਕੇ ਕਿ ਆਪਣੀ ? (ਸਾਰੇ ਹੱਸ ਪੈਂਦੇ ਹਨ)
ਸੇਠ	: ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਮਾਰਦਾ ਅੱਜ-ਕਲ੍ਹ ਕਿਸੇ ਖਾਤਰ। ਲੋਕ ਬੜੇ ਸਿਆਣੇ ਹੋ ਗਏ ਨੇ।
ਮੁੰਡਾ	: ਬੂਟ ਪਾਲਸ਼ ਕਰਵਾ ਲਵੋ, ਬਾਬੂ ਜੀ ਬੂਟ ਪਾਲਸ਼।
ਕੇਸਰ	: ਲੈ ਪਈ ਤੂੰ ਚੰਗਾ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਬਹੁਤਿਆ ਏਂ।
ਇਸਤਰੀ	: ਇਹ ਬੜੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਜਿਥੇ ਲੋਕੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਉਥੇ ਜ਼ਰੂਰ ਪੁੱਜਦੇ ਨੇ।
ਕੇਸਰ	: ਚੰਗਾ ਸਗੋਂ ਵਿਹਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਆਹਰੇ ਲਾਈ ਰੱਖਦੇ ਨੇ। ਉਡੀਕ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੇ।
ਮੁੰਡਾ	: ਬੀਬੀ ਜੀ, ਸੈਂਡਲ ਪਾਲਸ਼ ਕਰਵਾ ਲਓ, ਲਿਸ਼-ਲਿਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਣਗੇ।
ਇਸਤਰੀ	: ਕਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਲਵੇਂਗਾ ?
ਮੁੰਡਾ	: ਜੇ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਦੇਣਾ।
ਇਸਤਰੀ	: ਪਹਿਲੋਂ ਦੱਸ, ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਪਿੱਛੋਂ ਝਗੜਾ ਕਰਦੇ ਓ।
ਮੁੰਡਾ	: ਸਾਰੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਬੀਬੀ ਜੀ।
ਕੇਸਰ	: ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੈਂਡਲ ਅੱਧੀ ਸਵਾਰੀ ਏ। ਚਮੜੇ ਵੱਲ ਤਾਂ ਦੇਖ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਅੱਡੀ ਕੋਲ ਏ ਜਾਂ ਫੇਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਗੂਠੇ ਪਾਸ।
ਸੇਠ	: ਸਾਰਾ ਪੈਰ ਨੰਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਏ। (ਚੋਰ ਅੱਖ ਨਾਲ ਇਸਤਰੀ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ।)
ਕੇਸਰ	: ਭੈਣ ਜੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੈਸੇ ਧੇਲੇ ਨੂੰ ਹਵਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦੇਣੀ।
ਸੇਠ	: ਭਲਿਆ ਲੋਕਾ ਪੈਸਾ ਕੋਲ ਰੱਖੀਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਭ ਬਿਜਨੈਸ 'ਤੇ ਲਾ ਛੱਡੀਦਾ ਏ।
ਕੇਸਰ	: ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀ ਦੂਣ ਸਵਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਏ।
ਸੇਠ	: ਆਖਰ ਪੈਸੇ ਨੇ ਹੀ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਕਮਾਉਣਾ ਏਂ।
ਇਸਤਰੀ	: (ਪੈਰ ਅੱਗੇ ਕਰਦੀ ਹੋਈ) ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਪਾਲਸ਼ ਕਰਦਾ ਏਂ। ਦੇਖੋ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਦਿਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਏ।

ਕੇਸਰ : ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਤਾਂ ਮਿਲ ਈ ਗਿਆ ਏ। ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਮੇਕਅਪ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਓ।
(ਸਾਰੇ ਹੱਸ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸਤਰੀ ਵੀ ਕੇਸਰ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ)

ਇਸਤਰੀ : ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤੀ ਮੁੰਡਾ ਏ। ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਪੈਸੇ ਕਮਾ ਲੈਂਦਾ ਏਂ ?

ਮੁੰਡਾ : ਇਹੋ ਜੀ ਰੁਪਿਆ-ਧੇਲੀ।

ਇਸਤਰੀ : ਬਸ।

ਮੁੰਡਾ : ਮੈਂ ਬਹੁਤਾ ਲਾਲਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਜੀ, ਬਸ ਫੀਸ 'ਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਜੋਗੇ ਕਮਾ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਰੋਟੀ ਜੋਗੇ ਮਾਂ ਕੱਪੜੇ ਸਿਉਂ ਕੇ ਕਮਾ ਲੈਂਦੀ ਏ।

ਇਸਤਰੀ : (ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ) ਤੇਰਾ ਪਿਉ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ?

ਮੁੰਡਾ : ਨਹੀਂ ਜੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਮੇਂ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਕੇਸਰ : ਬਹੁਤ ਸਮਝਦਾਰ ਲੜਕਾ ਏ।

ਇਸਤਰੀ : ਕਿਹੜੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਏਂ।

ਮੁੰਡਾ : ਨੌਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਜੀ।

ਇਸਤਰੀ : ਕਿਹੜੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ।

ਮੁੰਡਾ : (ਹੱਥ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ) ਔਹ ਏ ਜੀ ਸਾਹਮਣੇ ਸਕੂਲ।

ਇਸਤਰੀ : ਤੂੰ ਫੀਸ ਮਾਫ਼ ਕਰਵਾ ਲੈਣੀ ਸੀ।

ਮੁੰਡਾ : ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਏ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮਾਫ਼ ਸੀ।

ਕੇਸਰ : ਬੜਾ ਉਦਮੀ ਲੜਕਾ ਏ।

ਮੁੰਡਾ : ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪ ਕਮਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਨੇ। ਬੀਬੀ ਜੀ, ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਕੰਮ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ।

ਇਸਤਰੀ : ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਹੋਣਹਾਰ ਬੱਚੇ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰ ਦੇਣਗੇ ਇਥੇ ਵੀ, ਸ਼ਾਬਾਸ਼।

ਮੁੰਡਾ : ਲਓ ਦੇਖ ਲਓ ਬੀਬੀ ਜੀ।

ਇਸਤਰੀ : (ਪਰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਸੇ ਕੱਢ ਕੇ) ਆਹ ਲੈ ਦੁਆਨੀ।

ਮੁੰਡਾ : ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਜੀ।

ਇਸਤਰੀ : ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਦੀ, ਤੂੰ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਪੈਸੇ ਕਮਾਏ ਨੇ।

ਸੇਠ : ਹੈਂ ! ਦੁਆਨੀ ! ਬੀਬੀ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਭਾਅ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤਾ ਏ। ਮੈਂ ਆਪ ਬੂਟ ਪਾਲਸ਼ ਕਰਵਾਣੇ ਸਨ।

ਇਸਤਰੀ : ਸੇਠ ਜੀ, ਦਿਲ ਵੱਡਾ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਏ।

ਕੇਸਰ : ਦਿਲ ਹੈ ਈ ਕਿੱਥੇ, ਚਰਬੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਲੁਕਿਆ ਪਿਆ ਏ।

ਮੁੰਡਾ : ਸੇਠ ਜੀ, ਪੈਰ ਅੱਗੇ ਕਰੋ, ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਦੇਣਾ। (ਸੇਠ ਦੇ ਬੂਟਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ)

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਧੇਲੀ	: ਅਠੱਠੀ (ਪੰਜਾਹ ਪੈਸੇ)
ਜੋਗੇ	: ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਾਇਕ
ਸਿਉਂ	: ਸਿਲਾਈ
ਅਰਜ਼ੀ	: ਬਿਨੇ-ਪੱਤਰ
ਉਦਮੀ	: ਹਿੰਮਤੀ
ਮੁਲਕਾਂ	: ਦੇਸਾਂ
ਦੁਆਨੀ	: ਦੋ ਆਨੇ (ਰੁਪਏ ਦਾ ਅੱਠਵਾਂ ਹਿੱਸਾ, ਇੱਕ ਆਨੇ ਵਿੱਚ ਛੇ ਪੈਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ)
ਭਾਅ	: ਕੀਮਤ, ਮੁੱਲ
ਚਰਬੀ	: ਮਾਸ

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਜੋੜੇ	: ਬੂਟ, ਜੁੱਤੀ
ਲੱਥਦੇ	: ਉਤਰਦੇ
ਹੱਥੀਂ	: ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ
ਨਿਰਮਲ	: ਸਾਫ਼
ਹਿਰਦਾ	: ਦਿਲ
ਰੋਕੜੀ	: ਰਕਮ, ਪੈਸੇ
ਨੜਿਨਵੇਂ ਦੇ ਗੋੜ:	ਚੁਰਾਸੀ ਦੇ ਗੋੜ, ਸੋਚਾਂ
ਝੰਗੇ ਵਿੱਚੋਂ	: ਕੁੜਤੇ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚੋਂ
ਕੰਟਰੋਲ	: ਕੀਮਤ ਤੈਅ ਹੋ ਜਾਣੀ
ਛਣਕਦੇ	: ਖਾਲੀ ਜਾਂ ਕੰਗਾਲ ਹੋ ਜਾਈਏ
ਕਾਮੇ	: ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ
ਮਜ਼ੂਰੀ	: ਮਜ਼ਦੂਰੀ
ਮੰਗਤੇ	: ਭਿਖਾਰੀ

ਸੇਠ	: (ਪੈਰ ਪਿੱਛੇ ਹਟਾ ਕੇ) ਹਟ, ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾਲ, ਪਾਪ ਚੜ੍ਹਦਾ ਏ।
ਮੁੰਡਾ	: ਸੇਠ ਜੀ, ਜੋੜੇ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਗੋਂ ਪਾਪ ਲੱਥਦੇ ਨੇ। ਮਨ ਵਿੱਚ ਨਿਮਰਤਾ ਵਸਦੀ ਏ। ਗੁਰਦਵਾਰੇ, ਮੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਤੁਸੀਂ ?
ਸੇਠ	: ਜਿਹੜੇ ਪਾਪ ਕਰਦੇ ਨੇ ਉਹੋ ਮੰਦਰ-ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਪਾਪ ਬਖਸ਼ਾਉਣ।
ਮੁੰਡਾ	: ਸੇਠ ਜੀ ਹੱਥੀਂ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਹਿਰਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।
ਇਸਤਰੀ	: ਕਿੰਨਾਂ ਸਮਝਦਾਰ ਲੜਕਾ ਹੈ।
ਕੇਸਰ	: ਸੇਠ ਜੀ, ਕਰ ਦਿਓ ਪੈਰ ਅੱਗੇ ਕਿਹੜੀ ਰੋਕੜੀ ਖਰਚ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਏ।
ਸੇਠ	: ਤੂੰ ਪਹਿਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਲਸ਼ ਕਰ ਦੇ ਮੈਂ ਸੋਚ ਲਵਾਂ।
ਕੇਸਰ	: ਸੇਠ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਨੜਿਨਵੇਂ ਦੇ ਗੋੜ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਏ ਓ। ਝੰਗੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੁਆਨੀ ਦੇਣੀ ਪੈਣੀ ਏਂ।
ਸੇਠ	: ਦੁਆਨੀ ? ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਰੋਜ਼ ਦੋ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕਰਵਾਉਨਾ ਵਾਂ।
ਕੇਸਰ	: ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਬੂਟ ਪਾਲਸ਼ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮਹੀਨਾ ਹੋ ਗਿਆ ਲਗਦਾ ਏ।
ਮੁੰਡਾ	: ਸੇਠ ਜੀ, ਦੁਆਨੀ ਦੀ ਤੇ ਪਾਲਸ਼ ਈ ਲਗ ਜਾਣੀ ਏ।
ਸੇਠ	: ਦੋ ਪੈਸੇ ਲੈਣੇ ਨੇ ਤਾਂ ਕਰ ਦੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੌਜ ਕਰ।
ਕੇਸਰ	: ਸੇਠ ਜੀ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਕੰਟਰੋਲ ਬਣ ਗਿਆ ਏ, ਦੁਆਨੀ ਈ ਦੇਣੀ ਪਉ।
ਸੇਠ	: ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ?
ਕੇਸਰ	: ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ ਸੋਚਾਂ ਥੋੜਾ ਸੋਚਣੀਆਂ ਨੇ, ਲੈ ਪਈ ਪਹਿਲੋਂ ਮੇਰੇ ਕਰ ਦੇ।
ਮੁੰਡਾ	: ਇੱਥੇ ਰੱਖੋ ਜੀ।
ਸੇਠ	: ਜੇ ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ ਫਜ਼ੂਰ ਖਰਚੀ ਕਰੀਏ, ਫੇਰ ਤਾਂ ਛਣਕਦੇ ਫਿਰੀਏ।
ਮੁੰਡਾ	: ਸੇਠ ਜੀ ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਧਰਮ ਪਿੱਛੇ ਦਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਓ, ਪਰ ਇੱਕ ਕਾਮੇ ਨੂੰ ਉਹਦੀ ਮਜ਼ੂਰੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ।
ਸੇਠ	: ਓਇ, ਤੂੰ ਬੂਟ ਪਾਲਸ਼ ਕਰਦਾ ਏਂ ਕਿ ਬਹਿਸ।
ਇਸਤਰੀ	: ਸੇਠ ਜੀ, ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਕਰੋ। ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਕਰਕੇ ਮੰਗਤੇ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਓ, ਪਰ ਇੱਕ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨੂੰ ਉਹਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਓ।

ਮੁੰਡਾ : ਸੇਠ ਜੀ, ਇਹ ਕੰਮ ਮੰਗਣ ਨਾਲੋਂ ਹਜ਼ਾਰ ਦਰਜੇ ਚੰਗਾ ਏ।
(ਸੇਠ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਰਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)

ਕੇਸਰ : ਸੇਠ ਜੀ, ਐਧਰ ਦੇਖੋ ਜ਼ਰਾ, ਕਿਵੇਂ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕਣ ਲੱਗ ਪਏ
ਨੇ, ਤੁਹਾਡੀ ਟੋਪੀ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਫ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪਈ ਏ।

ਸੇਠ : (ਜ਼ਰਾ ਹੌਲੀ) ਕਿੱਥੇ ਮੂਰਖਾਂ ਨਾਲ ਵਾਹ ਪੈ ਗਿਆ।

ਕੇਸਰ : (ਸੁਣਨ ਪਿੱਛੋਂ ਵਿਅੰਗ ਨਾਲ) ਸੇਠ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰ 1947 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਟੋਪੀ
ਪਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਚੰਗਾ ਅਸੂਲ ਏ, ਗੰਗਾ ਗਏ ਤਾਂ ਗੰਗਾ
ਦਾਸ, ਜਮਨਾ ਗਏ ਤਾਂ ਜਮਨਾ ਦਾਸ।

ਸੇਠ : ਭਲਿਆ ਲੋਕਾ, ਇਸ ਟੋਪੀ ਦੀ ਖੈਰ-ਖ਼ੈਰੀਅਤ ਨਾਲ ਹੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਵਪਾਰ
ਫਲਦੇ ਨੇ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ।

ਕੇਸਰ : ਸੇਠ ਜੀ ਇਸ ਟੋਪੀ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਪੂਰੇ ਦੇਸ-ਭਗਤ ਲੱਗਦੇ ਓ।

ਮੁੰਡਾ : ਦੇਖ ਲਓ ਜੀ ਬੂਟ।

ਕੇਸਰ : ਬਹੁਤ ਖੂਬ ! ਲੈ ਫੜ ਦੁਆਨੀ।

ਮੁੰਡਾ : ਸ਼ੁਕਰੀਆ ! ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਕਰਵਾ ਲਓ ਸੇਠ ਜੀ।

ਸੇਠ : ਓਹ ਸ਼ਾਇਦ ਬਸ ਆ ਗਈ ਏ।

ਮੁੰਡਾ : ਦੇਖ ਲਓ ਜੀ ਬੂਟ।

ਕੇਸਰ : ਉਹ ਤਾਂ ਟਰੱਕ ਏ ਸੇਠ ਜੀ ! ਕਰਾ ਲਓ ਬੂਟ ਨਾਲੇ ਲੜਕੇ ਦੀ ਮਦਦ
ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਸੇਠ : ਕਿਉਂ ਪਈ ਪੁਗਦਾ ਈ ਸੌਦਾ।

ਕੇਸਰ : ਸੇਠ ਜੀ ਹਰ ਗੱਲ ਵਪਾਰੀ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਰਦੇ ਨੇ।

ਮੁੰਡਾ : ਚਲੋ ਸੇਠ ਜੀ ਜੇ ਮਰਜ਼ੀ ਏ ਦੇ ਦਿਓ।

ਸੇਠ : (ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ) ਇਹ ਲੜਕਾ ਵਾਕਿਆ ਈ ਬਹੁਤ ਲਾਇਕ ਏ। ਚੰਗਾ
ਵਪਾਰੀ ਬਣੇਗਾ। ਬਿਜਨਸ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਅਸੂਲ ਏ, ਜੋ ਪੈਸਾ-ਪੋਲਾ
ਆਵੇ, ਬਸ ਖੀਸੇ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕਰੋ।

ਕੇਸਰ : ਬਸ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਪਾਈ ਜਾਓ, ਹਵਾ ਨਾ ਲਵਾਓ।

ਮਾਈ : ਬੀਬੀ, ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦੇ ਭੁੱਖੇ ਨੇ।

ਇਸਤਰੀ : (ਪਰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਸੇ ਕੱਢ ਕੇ) ਲੈ ਮਾਈ।

ਮਾਈ : ਬੀਬੀ, ਤੇਰਾ ਬੱਚਾ ਜੀਵੇ। (ਮਾਈ ਸੇਠ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਕਰਦੀ ਹੈ)

ਸੇਠ : ਮਾਫ ਕਰ ਮਾਈ, ਖੈਰਤਾ ਵੀ ਛੱਡ।

ਮੁੰਡਾ : ਲੈ ਮਾਈ ਇੱਕ ਆਨਾ।

ਮੁੰਡਾ : ਦੇਖ ਲਓ ਜੀ ਬੂਟ।

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਵਾਹ	: ਵਾਸਤਾ
ਖੈਰ ਖੈਰੀਅਤ	: ਸੁਖ ਸਾਂਦ
ਪੁਗਦਾ	: ਮਨਜ਼ੂਰ
ਲਹਿਜੇ	: ਅੰਦਾਜ਼
ਵਾਕਿਆ ਈ	: ਅਸਲ ਵਿੱਚ
ਲਾਇਕ	: ਸਮਝਦਾਰ
ਪੈਸਾ ਪੋਲਾ	: ਪੈਸਾ, ਧਨ
ਖੀਸੇ	: ਜੇਬ
ਹਵਾ ਨਾ ਲਵਾਓ	: ਖਰਚ ਨਾ ਕਰੋ
ਖੈਰਤਾ	: ਪਿੱਛਾ

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਉੱਕਾ : ਬਿਲਕੁਲ
 ਮਾਰ ਲੱਗ ਗਈ: ਮੁਸੀਬਤ
 ਪੈ ਗਈ
 ਖਰਾਇਤ : ਭੀਖ
 ਕਸੂਤਾ : ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਕੇਸਰ : ਬੜਾ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚ ਕਰਦਾ ਏ ਲੜਕਾ।
 ਮੁੰਡਾ : ਇੱਕ ਗਰੀਬ ਹੀ ਗਰੀਬ ਦਾ ਦੁੱਖ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਏ।
 ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਾਲਾ : ਪੇਪਰ ਲੈ ਲਵੋ, ਅੱਜ ਦਾ ਪੇਪਰ।
 ਸੇਠ : ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪੇਪਰ ਵਿਖਾ।
 (ਸੇਠ ਅਖ਼ਬਾਰ ਲੈ ਕੇ ਭਾਅ ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਵੇਖਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ)
 ਸੇਠ : ਓਏ ਚੁੰਨੀ ਲਾਲ।
 ਚੁੰਨੀ ਲਾਲ : ਹੁਕਮ ਸੇਠ ਜੀ।
 ਮੁੰਡਾ : ਦੇਖ ਲਓ ਜੀ ਬੂਟ।
 ਸੇਠ : ਮਾਰੇ ਗਏ, ਉੱਕਾ ਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ।
 ਚੁੰਨੀ ਲਾਲ : ਸੋਨੇ-ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਭਾਅ ਡਿੱਗ ਪਏ।
 ਕੇਸਰ : ਸੇਠ ਜੀ, ਇਹ ਸਾਰਾ ਤੁਹਾਡਾ ਕਸੂਰ ਏ, ਤੁਸੀਂ ਖੁਦ ਭਾਅ ਗਿਰਾਇਆ ਏ, ਤੁਸੀਂ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਦੁਆਨੀ ਦਿਓ, ਸੋਨੇ-ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਭਾਅ ਵੀ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣਗੇ।
 ਸੇਠ : ਲੈ ਬਈ ਪਾਲਸ਼ ਕਰ ਦੇ।
 ਮੁੰਡਾ : ਪੈਰ ਇਧਰ ਰੱਖੋ ਜੀ।
 ਇਸਤਰੀ : 27 ਨੰਬਰ ਦੀ ਬੱਸ ਆ ਗਈ।
 ਸੇਠ : 13 ਨੰਬਰ ਦੀ ਬੱਸ ਨੂੰ ਕੀ ਮਾਰ ਲੱਗ ਗਈ ਏ।
 ਮੁੰਡਾ : ਸੇਠ ਜੀ ਪੈਸੇ ਦਿਓ।
 ਸੇਠ : (ਇੱਕ ਆਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ) ਲੈ ਪਈ ਕਾਕਾ।
 ਮੁੰਡਾ : ਸੇਠ ਜੀ ਖਰਾਇਤ ਨਹੀਂ ਮੰਗ ਰਿਹਾ, ਮਿਹਨਤ ਮਜ਼ੂਰੀ ਕੀਤੀ ਏ, ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਮੰਗ ਰਿਹਾਂ।
 ਸੇਠ : ਹੱਕ ਦਾ ਬੱਚਾ ਕਰਨੇ ਬੂਟ ਪਾਲਸ਼ ਤੇ ਬੋਲਣਾ ਉੱਚਾ। ਜਾਹ ਲਾ ਲੈ ਜਿਹੜਾ ਤੇਰਾ ਜੋਰ ਲਗਦਾ ਏ, ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।
 (ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਬੂਟ ਕਸੂਤਾ ਲੱਗਦਾ ਏ ਉਹ ਰੋਣ ਲੱਗਦਾ ਏ)
 ਕੇਸਰ : ਇਹਨੇ ਕੀ ਵਿਗਾੜਿਆ ਏ ਤੁਹਾਡਾ।
 ਇਸਤਰੀ : ਕੁਝ ਹੋਸ਼ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਏ।
 ਸੇਠ : ਤੁਸੀਂ ਚੁੱਪ ਰਹੋ ਜੀ।
 (ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਦਾ ਮਾਸਟਰ ਤੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਮੁੰਡੇ ਖੇਡਣ ਵਾਲੀ ਯੂਨੀਫਾਰਮ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ।)
 ਮਾਸਟਰ : ਕਿਸਨ ਰੋਂਦਾ ਕਿਉਂ ਏਂ ? ਕੀ ਗੱਲ ਏ ?
 ਕਿਸਨ : ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਿਆ।

ਸੇਠ : ਤੁਹਾਡਾ ਇਸ ਨਾਲ ਕੀ ਵਾਸਤਾ।
 ਮਾਸਟਰ : ਇਹ ਮੇਰੇ ਸਕੂਲ ਦਾ ਹੋਣਹਾਰ ਲੜਕਾ ਏ।
 ਸੇਠ : ਇਹ ਬਹੁਤ ਗੁਸਤਾਖ ਏ।
 ਮੁੰਡਾ : ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਮੰਗਿਆ ਸੀ।
 ਕੇਸਰ : ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਏ।
 ਮਾਸਟਰ : ਤੁਹਾਡਾ ਵਕਤ ਦਾ ਹਰਜ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜ਼ਰਾ ਪੁਲਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤਕ ਚਲੋ। (ਚਲੋ ਸੇਠ ਸਾਹਬ)
 ਸੇਠ : ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਪਿਓ-ਦਾਦੇ ਨੇ ਠਾਣੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ।
 ਲੜਕੇ : ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਹੁਕਮ ਕਰੋ ਅਸੀਂ ਧੂ ਕੇ ਲੈ ਚਲੀਏ ?
 ਸੇਠ : ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਮੁਆਫ ਕਰੋ, ਜੋ ਮਦਦ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਲੜਕੀ ਦੀ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।
 ਕੇਸਰ : ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਪੰਚਾਇਤ ਤੱਕ ਨਜ਼ਿਠੀ ਜਾ ਸਕੇ ਉਹ ਠਾਣੇ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪੁਚਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।
 ਮਾਸਟਰ : ਪੰਚਾਂ ਦਾ ਕਿਹਾ ਸਿਰ ਮੱਥੇ।
 ਕੇਸਰ : ਚਲੋ ਸੇਠ ਜੀ ਲੜਕੇ ਦੀ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੀ ਫੀਸ ਦੇ ਦਿਓ।
 ਸੇਠ : ਕੁਝ ਤਾਂ ਰਿਆਇਤ ਕਰੋ, ਚਲੋ ਅੱਧੋ-ਅੱਧ ਸਹੀ।
 ਇੱਕ ਮੁੰਡਾ : ਉਹ ਸਿਪਾਹੀ ਆ ਰਿਹਾ ਇੱਧਰ।
 ਸੇਠ : (ਫਤੂਹੀ ਵਿਚੋਂ ਸੌ ਦਾ ਨੋਟ ਕੱਢਦਾ ਹੋਇਆ) ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤਾਂ ਬੱਸ ਇਹ ਹੀ ਹੈ।
 ਮਾਸਟਰ : ਕਿਸ਼ਨ ਫੜ ਲੈ ਰੁਪਏ।
 ਇਸਤਰੀ : ਮਾਸਟਰ ਜੀ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੋਣਹਾਰ ਲੜਕਾ ਹੈ, ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ।
 ਮਾਸਟਰ : ਚੱਲ ਪਈ ਕਿਸ਼ਨ ਤੈਨੂੰ ਖਿਡਾ ਲਿਆਈਏ।
 ਸੇਠ : ਚੱਲ ਪਈ ਚੁੰਨੀ ਲਾਲ, ਘਰ ਚਲੀਏ। ਅੱਜ ਦਿਨ ਮੰਦਾ ਏ, ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਭਾਅ ਡਿਗ ਪਏ ਤੇ ਏਧਰ ਕੁੰਡਾ ਹੋ ਗਿਆ।
 (ਸਾਰੇ ਹੱਸ ਪੈਂਦੇ ਨੇ)

ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਹੋਣਹਾਰ : ਹੁਸ਼ਿਆਰ
 ਗੁਸਤਾਖ : ਚਲਾਕ,
 ਢੀਠ,
 ਮੂੰਹ ਫਟ
 ਹਰਜ : ਨੁਕਸਾਨ
 ਠਾਣੇ : ਪੁਲਿਸ
 ਸਟੇਸ਼ਨ,
 ਥਾਣੇ
 ਧੂ ਕੇ : ਘਸੀਟ ਕੇ
 ਨਜ਼ਿਠੀ : ਨਿਬੇੜੀ
 ਪੰਚਾਂ ਦਾ ਕਿਹਾ
 ਸਿਰ ਮੱਥੇ : ਪ੍ਰਵਾਨ
 ਫਤੂਹੀ : ਕਮੀਜ਼
 ਖਿਡਾ : ਖੇਡਣਾ
 ਕੁੰਡਾ : ਨੁਕਸਾਨ

ਟਿੱਪਣੀ

ਇਸ ਇਕਾਂਗੀ ਵਿੱਚ ਕੰਜੂਸ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਫਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਉੱਚ ਵਰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸੇਠ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਧੰਦੇ ਵਿੱਚ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ

ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੋਨਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਪਿਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਉਸ ਲੜਕੇ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸੇਠ ਨੂੰ ਝੁਕਣਾ ਪੈਂਦਾ ਏ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੇਠ ਵਲੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸਗੋਂ ਲੜਕੇ ਦੀ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- (i) ਇਕਾਂਗੀ ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਕਿੰਨੇ ਪਾਤਰ ਹਨ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਓ।
- (ii) ਬੱਸ ਸਟਾਪ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰੋ।
- (iii) ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਣ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ?
- (iv) ਇਕਾਂਗੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੂ ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ।
- (v) ਕੇਸਰ ਤੇ ਸੇਠ ਦੇ ਸੰਵਾਦ ਤੋਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ?
- (vi) ਇਸਤਰੀ ਪਾਤਰ ਦੀ ਕਿਸ਼ਨ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਆਪਣਾ ਜਵਾਬ 100-125 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਓ।

ਆਉ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰੀਏ

ੳ. ਪਾਠ ਤੋਂ ਅੱਗੇ :

- (i) ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤੇ ਤੰਗ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਇਕਾਂਗੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ।
- (ii) ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਭਰਪੂਰ ਇੱਕ ਲੇਖ ਲਿਖੋ।
- (iii) ਬਾਲ-ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਪਰਾਧ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬੱਚੇ ਘਰਾਂ, ਹੋਟਲਾਂ, ਸੜਕਾਂ ਆਦਿ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਣ ਤਿਆਰ ਕਰੋ।
- (iv) ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੱਕਿਆਂ ਦਾ ਚਲਣ ਲਗਭਗ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੱਕਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਇੱਕ ਚਾਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰੋ।
- (v) ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕੰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਵੇਰਵੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਤਿਆਰ ਕਰੋ।

ਅ. ਲਿੰਗ ਬਦਲੋ :

- (i) ਮੁੰਡਾ ...
- (ii) ਇਸਤਰੀ ..
- (iii) ਸੇਠ ...
- (iv) ਭਰਾ ...

ੲ. ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

- (i) ਮਖੌਲ ...
- (ii) ਉਡੀਕ ...
- (iii) ਮੰਗਤਾ ...
- (iv) ਖੈਰੀਅਤ ...

ਸ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਕੇ ਲਿਖੋ :

- (i) ਮੁੰਡਾ ਬੂਟ ਪਾਲਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- (ii) ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਮੁੰਡਾ ਕਿਹੜੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ।
- (iii) ਸੇਠ ਜੀ ਟੋਪੀ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਲਗਦਾ ਹੈ।
- (iv) ਪੰਚਾਇਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।
- (v) ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਬਹੁਤ ਹੋਣਹਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹਨ।

ਹ. ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾਂਵ ਚੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮ ਲਿਖੋ :

- (i) ਬੂਟ ਪਾਲਿਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੁੰਡਾ ਗਰੀਬ ਹੈ। ...
- (ii) ਮੁੰਡਾ ਬੂਟ ਪਾਲਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ...
- (iii) ਸੋਨਾ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ...
- (iv) ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਹੋਣਹਾਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ...
- (v) ਇਕਾਂਗੀ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰ ਗਰੀਬ ਦਾ ਫਰਕ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਲਕੀਰੇ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਲਿਖੋ :

- (i) ਸੇਠ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦਿਉ। ...
- (ii) ਕੌਣ ਬੂਟ ਪਾਲਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ...
- (iii) ਉਹ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ...
- (iv) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਕੂਲ ਕਿੱਥੇ ਹੈ। ...
- (v) ਜਿਹੜੇ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ...